

УДК 94(477)

DOI: 10.30840/2413-7065.4(85).2022.268113

**КАРТОГРАФУВАННЯ ПОСЕЛЕНЬ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН
ЗАРУБИНЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ III СТ. ДО Н. Е. – II СТ. Н. Е.****Олексій ТРАЧУК***orcid.org/0000-0003-3490-8626**кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу соціокультурної антропології НДІУ*

Анотація. Етнологічні дослідження слов'янських племен неврів, скіфів-землеробів і скіфів-орачів VII–III ст. до н. е. в Середньому та Верхньому Подніпров'ї на території України, Білорусі та РФ, що були надруковані в попередніх числах журналу «Українознавство», ствердили новий метод соціокультурної антропології – метод родоплемінної географії. Встановлено, що в соціальному житті східнослов'янських племен основним учасником був рід, а не патріархальна сім'я, сімейна або сусідська община. Незважаючи на появу праць Бахофена, Мак-Леннана, Моргана, Ковалевського, Косвена та інших дослідників, в археології досі не відпали радянські уявлення про патріархальну сім'ю як ембріон суспільства і не змінилося ставлення до общини, роду та племені. Археологи до цього часу досліджують етнічно не визначених носіїв археологічних культур.

Але археологам відомо, що родоплемінний лад і розміщення родових поселень гніздами існували на всіх континентах планети з часів палеоліту. Тому родоплемінна географія відкриває нові можливості для дослідження земель, на яких проживали слов'янські племена – предки українського народу, який викликає надзвичайний інтерес у всьому світі. Елементами історичної географії в дослідженні етногенезу слов'ян на початку XX ст. користувався В. Хвойка, вивчаючи близько 500 різночасових поселень в Україні. Л. Нідерле розробив карту розселення слов'янських племен із областей початкового проживання, яка, за спостереженнями Б. Рибаківа, відповідає основним контурам території розселення слов'ян протягом двох тисячоліть. Системні картографічні дослідження поселень слов'янських племен Верхнього Подніпров'я проводив Л. Поболь – прихильник автохтонної теорії походження слов'ян В. Хвойки. Досі протистоять автохтонній теорії Петербурзька школа археологів (М. Шукін, В. Єременко, К. Каспарова), яка дотримується міграційної теорії. Хибність міграційної теорії успішно доводить українська дослідниця С. Пачкова. Зібраний нами матеріал гніздового скупчення поселень зарубинецької культури в період III ст. до н. е. – II ст. н. е. на сучасних картах масштабу 1:850000 для Білорусі та 1:250000 для України і РФ підтверджує автохтонну теорію походження слов'ян і, в тому числі, автохтонність українського народу. Ці й подальші подібні дослідження дають можливість виявити характерні риси етногенезу слов'ян-українців від літописних племен Київської Русі до доби заліза, бронзи та міді.

Ключові слова: слов'яни; вєнеди; зарубинецька культура; автохтонна теорія; рід; плем'я; гнізда поселень; Україна; Білорусь; РФ.

**MAPPING THE SETTLEMENTS OF SLAVIC TRIBES OF THE
ZARUBYNTSI CULTURE OF THE 3RD CENTURY BC – 2ND CENTURY AD****Oleksii TRACHUK***Candidate of Historical Sciences,**senior research fellow of the Department of Social and Cultural Anthropology of RIUS*

© Трачук О.

Annotation. *Ethnological studies of the Slavic tribes of the Nevrians, Scythians-farmers and Scythians-ploughmen of the 7th–3rd centuries BC in the Middle and Upper Dnieper region on the territory of Ukraine, Belarus and the Russian Federation, which were published in the previous issues of the "Ukrainoznavstvo" journal, approved a new method of socio-cultural anthropology – the method of tribal geography. It was established that in the social life of East Slavic tribes, the main participant was the clan, and not the patriarchal family, family or neighborhood community. Despite the appearance of the works of Bachofen, McLennan, Morgan, Kovalevsky, Kosven and other researchers, Soviet ideas about the patriarchal family as the embryo of society have not yet disappeared in archeology, and the relationship to the community, family and tribe has not yet changed. Archaeologists are still investigating the ethnically undefined bearers of archaeological cultures.*

But archaeologists know that the tribal system and the placement of ancestral settlements in nests existed on all continents of the planet since the Paleolithic era. Therefore, tribal geography opens up new opportunities for researching the lands inhabited by Slavic tribes – the ancestors of the Ukrainian people, which is of great interest all over the world. Elements of historical geography in the study of the ethnogenesis of the Slavs at the beginning of the 20th century used by V. Khvoika, researching about 500 settlements of different times in Ukraine. L. Niederle developed a map of the resettlement of Slavic tribes from the areas of initial residence, which, according to B. Rybakov's observations, corresponds to the main contours of the territory of the settlement of the Slavs for two millennia. Systematic cartographic studies of the settlements of the Slavic tribes of the Upper Dnieper region were carried out by L. Pobol, a supporter of V. Khvoika's autochthonous theory of the origin of the Slavs. The St. Petersburg school of archaeologists (M. Shchukin, V. Yeremenko, K. Kasparova), which adheres to the migration theory, still opposes the autochthonous theory. Ukrainian researcher S. Pachkova successfully proves the fallacy of the migration theory. We have collected the material of the nest cluster of Zarubyntsi culture settlements in the period of the 3rd century BC – 2nd century AD on modern maps at a scale of 1:850,000 for Belarus and 1:250,000 for Ukraine and the Russian Federation and it confirms the autochthonous theory of the origin of the Slavs and, including, the autochthonousness of the Ukrainian people. These and subsequent similar studies make it possible to reveal the characteristic features of the ethnogenesis of Ukrainian Slavs from the annalistic tribes of Kievan Rus to the Iron, Bronze, and Copper Ages.

Key words: Slavs; Veneds; Zarubyntsi culture; autochthonous theory; lineage; tribe; nests of settlements; Ukraine; Belarus; Russian Federation.

Стаття, яка пропонується, є продовженням дослідження племінної структури слов'ян Східної Європи в період від VII ст. до н. е. до II ст. н. е., розпочатого картографуванням гнізд поселень скіфів-землеробів, скіфів-орачів та неврів (Українознавство. 2022. № 2. С. 32–61; № 3. С. 68–102). У цій частині публікації ми розглядаємо можливий варіант локалізації гнізд поселень племен венедів зарубинецької культури Середнього і Верхнього Подніпров'я, Південного Бугу та складання відповідних карт.

Дослідження племінної структури венедів зарубинецької культури

виконується шляхом розташування їхніх поселень на сучасних картах України масштабу 1:250000 та картах масштабу 1:850000 для Білорусі. Матеріал статті викладено в двох частинах, перша стосується зарубинецьких племен Білорусі, друга – Київської, Черкаської, Вінницької, Рівненської, Сумської і Дніпропетровської областей України; Брянської, Орловської, Білгородської та Курської областей РФ.

Вивчення відповідності карт племен венедів зарубинецької культури України, Білорусі і РФ з картами Л. Нідерле [36, карта 1] (Рис. 16), Б. Рибакова

праслов'янських племен тшинецько-комарівської культури XV–XIII ст. до н. е., ранньопшеворської і зарубинецької культур III ст. до н. е. – II ст. н. е., а також склавинів празько-корчацької та антів пеньківської культур [41, рис. 23–25] продовжуємо в цьому дослідженні. Тотожність карт Лісостепової України, міжкінцевими хронологічними рубежами яких більш ніж дві тисячі років, – важлива дороговказна нитка в пошуках того географічного плацдарму, на якому розвивалася історія слов'янства [34, с. 219–220].

Робота виконана в рамках науково-дослідного проекту «Етногенез українців у світлі сучасних наукових даних і методологічних підходів».

Дослідження племен зарубинецької культури. Перше кладовище, яке дало назву культурі, було досліджене В. Хвойкою ще в 1898 р. [50, с. 172–190]. Він вважав зарубинецьку культуру місцевою. На його думку, то був період, наступний за скіфським і що передує слов'янській культурі черняхівського типу. Наявність у зарубинців похоронного обряду тілоспалення, властивого слов'янам, а також кераміки, близької «скіфському типу», на думку В. Хвойки, вказували на слов'янську належність зарубинецької культури [49, с. 43]. Гіпотеза В. Хвойки про місцеве походження зарубинецької культури підтримувалася лише тими небагатьма археологами, які мали справу безпосередньо з археологічним матеріалом скіфського часу. У зв'язку з цим слід назвати російського скіфолога М. Ростовцева. Розглядаючи пізньоскіфські пам'ятки дніпровського Лісостепового Правобережжя, він допускав наявність генетичного зв'язку між ними та культурою полів поховальних урн. «Канівська

група скіфських курганів, – писав Ростовцев, – складає міст до ще пізніших пам'яток Київщини, до полів поховальних урн римського часу, де визначальними є типові речі латенського типу» [33, с. 504]. Німецький археолог М. Еберт також висловлювався за належність зарубинецької культури до місцевого населення, на що вказував зв'язок похоронного обряду цієї культури з пізніми скіфськими курганами з тілоспаленням [51, s. 111].

Серед вітчизняних дослідників ідеї В. Хвойки знайшли прибічників у 50–60-ті роки XX ст., що пояснювалося інтенсифікацією розробки проблеми походження слов'ян, в якій важливе місце відводили зарубинецькій культурі. У 1947 р., у результаті розкопок Корчеватівського кладовища, І. Самойловський зазначив, що матеріали цієї пам'ятки вказують на автохтонність населення, яке його залишило [35, с. 107–109]. У праці П. Третьякова 1948 р. зарубинецька культура свідчить про генетичні зв'язки зарубинецьких племен із землеробськими племенами Геродотової Скіфії [44, с. 43].

Витоки зарубинецької культури, за А. Тереножкіним (1961), лежать у місцевій скіфоподібній культурі Середньої Наддніпрянщини, «яка веде своє походження від чорноліської та білогрудівської культур пізнього бронзового та самого початку залізного віків». Виникнувши в Середній Наддніпрянщині наприкінці III–II ст. до н. е., зарубинецька культура поширюється звідси на північ, захід і південь. Під час свого розселення зарубинецькі племена включають до свого складу залишки підгірцівських (милоградських) та юхнівських племен. З цим розселенням пов'язана поява

зарубинецьких пам'яток у Західному Поліссі, на Десні, на Нижньому Дніпрі [37, с. 8, 240].

Підгірцівсько-милоградську основу зарубинецької культури доводив білоруський археолог Л. Поболь. На його думку, «племена зарубинецької культури взагалі і території Білорусі зокрема мають свої витoki в племенах давнішої милоградської культури, що впливає з характеру поселень, кераміки, орнаменту, похоронного обряду тощо» [30, с. 17].

Щодо походження венедів зарубинецької культури в археології останніх десятиліть, на думку С. Пачкової, оформилися дві течії, котрі умовно можна назвати «київська» (автохтонна) та «петербурзька» (міграційна) [25, с. 7]. Навіть найбільш послідовні прихильники теорії автохтонізму ніколи не заперечували кельтського (латенського) впливу на племена зарубинецької культури. А прихильники міграційного характеру зарубинецької культури теоретично не заперечували внеску місцевого населення, але на практиці зводили до самого мінімуму [24, с. 322; 8]. Українська дослідниця, репрезентуючи автохтонну, доволі аргументовано спростовує постулати російських колег (В. Єременка, К. Каспарової, М. Щукіна), які вважають, що зарубинецька культура стала результатом міграції в український лісостеп частини ясторфської культури (бастарни) [26, с. 37]. Звідси названа культура розглядається археологами Петербурзької школи як цілковито чужорідне явище в Подніпров'ї, що з'явилося внаслідок її перенесення в готовому вигляді [8, с. 198–200].

На конкретних прикладах С. Пачкова доводить неадекватність подібного погляду, наполягаючи на її місцевому

походженні, за участю як попереднього автохтонного, так і прийшлого населення [23, с. 5–7]. Ототожнити характер бастарнських елементів у зарубинецькій культурі з військовим вторгненням та завоюванням не можна, зауважує С. Пачкова, оскільки не зафіксовано загибелі місцевих селищ. Зброя (наконечники копій та дротиків у Чапліні) в більшості типологічно не збігається з оксивською культурою, а близька, всупереч думці В. Єременка, латенським і місцевим скіфським племенам попереднього часу. Отже, «зарубинецька культура не прийшла в готовому вигляді, а формувалася на місці» [24, с. 323–324].

У населенні скіфів-орачів історики вбачають слов'янські землеробські племена VII–IV ст. до н. е. лісостепової смуги Східної Європи, нащадки яких, на погляд В. Довженка, в перших століттях н. е. були відомі римським письменникам під ім'ям венедів, а пізніше візантійським – під ім'ям антів, склавинів і слов'ян [6, с. 22].

Венеди зарубинецької культури, відзначають Є. Максимов та В. Петров, жили в умовах родоплемінного ладу, основною суспільною одиницею була родова громада. На невеликих за площею поселеннях одночасно могло проживати небагато людей. Кілька сусідніх громад утворювали плем'я. Сама громада складалася з окремих родин, що жили в невеликих житлах. Зарубинецькі племена не знали майнового розшарування. Про це переконливо свідчить інвентар поховань. Він майже однаковий щодо цінності [16, с. 23].

Число членів роду в племені залежить від різних факторів: у мотижних землеробів, наприклад, 100–200 осіб. Рід іноді складається із 350–400 осіб. Як

тільки число членів роду перевищує ту кількість, яка потрібна для виконання необхідної господарської діяльності, тоді від родової громади відокремлюється значна частина її членів (рій). Вони йдуть в інше місце і утворюють початок нового роду [43, с. 5]. Л. Морганом було встановлено, що рід входить цілком у фратрію (у південних слов'ян – братство), фратрія – в плем'я, а плем'я – в націю; навпаки, сім'я не могла входити цілком у рід, бо чоловік і дружина належали до різних родів. Дружина належала до роду свого батька, і в римлян саме дружина зберігала назву свого роду. Оскільки в ціле мають входити всі частини, сім'я не могла стати одиницею родової організації. Це місце займав рід [17, с. 277].

Рід як структурна одиниця родоплемінного суспільного ладу і його міфологія, підкреслює В. Петров, взаємозв'язані. На етапі грецьких *genea* і латинських *gentes* для роду характерні спільні релігійні свята і священні обряди, виконувані на честь певного бога – родоначальника роду. Як першопредок, цей бог означався особливим іменем. Кожен рід веде своє походження від одного з богів. Отже, робить висновок В. Петров, відповідно до цього міфи – це генеалогічні легенди, а боги належать до категорії родоначальників. Родове ім'я створювало родовід. Це родове ім'я мало свідчити про факт спільного походження його нащадків [28, с. 19].

Ідеологічна єдність родів племені виражалася і підтримувалася насамперед збереженням усіма членами роду непохитності свідомості єдності свого походження і, отже, спорідненості. Тут завжди знаходили свою опору солідарність роду, взаємний захист і взаємна

допомога її членів. Яскравим вираженням ідеологічної єдності кожного роду в племені був спочатку тотем, а пізніше – ім'я, що являло собою власне ім'я предка, який поклав основу цього роду. Ім'я це було завжди історично реальним. Найважливішу роль у збереженні ідеологічного зв'язку роду в підтримці його суспільної значимості грав ретельно збережений родовід, який доходив часом близько 20 і більше колін [9, с. 117].

Племінний і родовий побут та пошанування предків зберігаються досить довго, залежно від живучості родоплемінної свідомості, пам'яті про загальне походження та зв'язків родичів – родоплемінників. Організований родовий побут вимагає, щоб із збільшенням кількості поколінь не згасала в них жива і ясна свідомість родового зв'язку, щоб у самому побуті були обставини, які постійно б підтримували і оживляли родову пам'ять. Нагадуванням родового та племінного зв'язку слугували могили предків. Більш потужним нагадуванням родового та племінного зв'язку служили військові дії, які, виникнувши за умов родового побуту, були головною причиною, що розвивала і підтримувала його в родоплемінній свідомості. Захист свого роду від ворожих сусідів природно об'єднує людей. Плем'я в важкій ситуації має бути єдиним; його особистий інтерес у тому, щоб якомога далі розширювалася мережа родового зв'язку, захоплюючи якомога більшу кількість осіб. Його подвиги і успіхи – підстави для загального торжества, на якому свідомість родового зв'язку підігривається і закріплюється новим перевеслом єдності; його біди і невдачі – загальна біда, що поширюється на всіх, – це знову вузол зв'язку. Чи новий ворог, чи нова справа – то новий

привід для родів племені згадати свої родові зв'язки, своїх славних предків, їхні звитяги, торжества перемог і поразок [12, с. 129–130].

Особливістю розміщення поселень венедів зарубинецької культури в III ст. до н. е. – II ст. н. е., яка, на погляд Є. Максимова та В. Петрова, «відбиває соціальний устрій зарубинецького суспільства, є розташування поселень гніздами» [16, с. 17]. Територія розповсюдження пам'яток зарубинецьких венедів іноді уявляється у вигляді великого простору, що займав Полісся та лісостеп від Західного Бугу до верхів'їв Десни та по Дніпру від гирла Березини до Тясмину, спільною площею близько 450 тис. кв. км. В дійсності зазначені межі зарубинецької території фіксували лише крайні точки досліджених зарубинецьких пам'яток. На жаль, досліджені та топологічно близькі пам'ятки виявлені на порівняно невеликих за площею (близько 10 тис. кв. км кожен) районах, де, за спостереженнями Є. Максимова, «поселення та кладовища розташовувалися компактними групами («гніздами»)», які «структурно відповідали давнім племенам. Між регіонами, як показують дані багаторічних археологічних спостережень, знаходилися слабозаселені великі простори, які являли собою міжплеменні землі, що, ймовірно, використовувалися як мисливські угіддя» [14, с. 36, карта 8, 9]. Наші розрахунки племенних площ літописних хорватів виявили, що вони разом із міжплеменними землями складали від 20 до 96 кв. км [42, с. 165–167, рис. 58, 59, табл. 12].

Кожне слов'янське поселення зарубинецької культури, підкреслює Є. Максимов, «слід розглядати як місце проживання однієї або кількох громад, група яких становила плем'я. На цю структуру

вказує розміщення поселень «гніздами», які утворювали плем'я; між племенами знаходився, іноді значний, вільний простір» [13, с. 172]. Кожне поселення східних слов'ян є залишками не окремого соціального організму, а лише його складовою частиною, на наш погляд, – одною із родів племені [42, с. 243].

Гнізда поселень венедів зарубинецької культури Білорусі

Верхньодніпровський регіон у скіфські часи був зайнятий племенами неврів милоградської культури, численні пам'ятки яких, виявлені майже в 200 пунктах, говорять про досить щільне

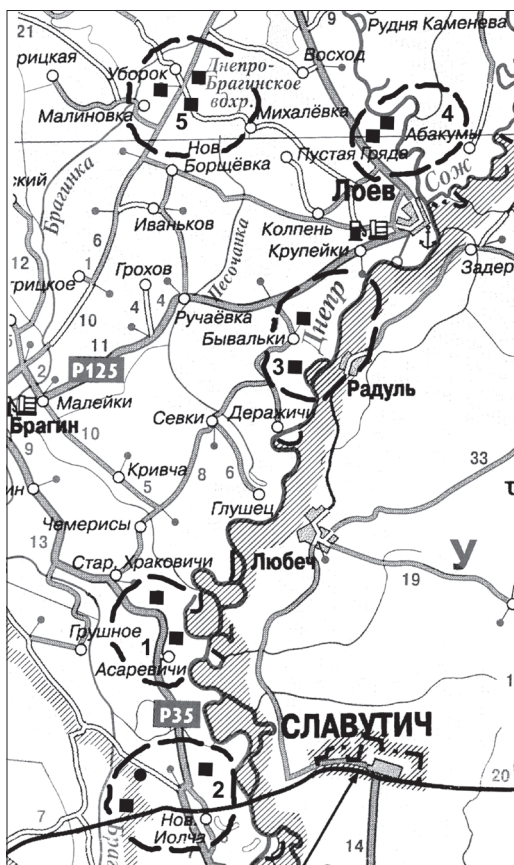

Рис. 1. Гнізда № 1-5 поселень венедів Білоруського Подніпров'я

Рис. 2. Гнізда № 6-9 поселень венедів на р. Сож

заселення. Дослідники, які працювали над вивченням пам'яток на території Білорусії (П. Третьяков, О. Мельниківська, Л. Поболь та ін.), підкреслює Є. Максимов, «неодноразово відзначали територіальний збіг милоградських і зарубинецьких пам'яток, а також наявність між ними хронологічного стику. Ці дані за умови існування певної близькості деяких елементів культур того й іншого населення, зокрема в похоронному обряді, об'єктивно вказують на можливість контактів між милоградським та зарубинецьким населенням Південно-Східної Білорусії» [14, с. 37].

Племена венедів зарубинецької культури в басейні Десни, на думку П. Третьякова, розташовувалися звичайно гніздами – по 5–7, навіть 10 – на відстані 0,5–2-4 км одне від одного. Це відображало особливості суспільної структури племен того часу: маленьке поселення належало роду; гніздо поселень родів було одним із племен [45, с. 73]

венедів. Таке ж розміщення пам'яток спостерігаємо в Прип'ятському, Верхньодніпровському, Південнобузькому і Деснянському регіонах, де їхні групи («гнізда») розташовуються в гирлі Горині, на могильовській ділянці течії Дніпра, на р. Соб – припливі Південного Бугу, по Десні на північ від Брянська, по берегах Судості – притоки Верхньої Десни [13, с. 173].

Принцип інтервальності в розміщенні зарубинецьких поселень приблизно рівної відстані між пам'ятками, запропонований А. Обломським, Р. Терпиловським та О. Петраускасом, слушно зауважує С. Пачкова, «не може заперечувати певної відокремленості окремих племінних територій, що передбачає «гніздо» поселень». Кожен із виділених регіонів, розмірковує дослідниця, вірогідно, «становив територію споріднених племен. Це підтверджується занадто великою площею для одного племені в кожному

Рис. 3. Гнізда № 10-13 поселень венедів Білоруського Подніпр'я

Рис. 4. Гнізда № 14-17 поселень венедів

Рис. 5. Гнізда № 18-20 поселень венедів на р. Прип'ять

з трьох регіонів. Картографування відомих у даний час зарубинецьких пам'яток ніби не спростовує думки про наявність їхніх окремих скупчень» [21, с. 6; 23, с. 45] – «гнізд» поселень. Закономірність у розташуванні пам'яток гніздами відзначена Ю. Кухаренком для зарубинецьких пам'яток Прип'яті [10, с. 11].

Пам'ятки венедів зарубинецької культури на території Білорусі О. Єгорейченко локалізує в басейні Прип'яті та на Верхньому Дніпрі в межах Гомельської і південній

частині Могильовської області. У Поліссі вони частіше зустрічаються в поріччі Прип'яті і вздовж течії її правих приток. Найбільша їх концентрація відзначена в Пінському і Столінському районах Брестської та Житковіцькому районі Гомельської області (Велемичі, Вороніно, Атвержичі, Погост, Ремель, Рубль, Семурадці та ін.), де знаходяться найбільш урожайні на території Білорусі дерново-карбонатні землі.

Верхньодніпровський варіант зарубинецької культури об'єднує пам'ятки, розташовані по Дніпру від впадання в нього Прип'яті на півдні і приблизно до Бихова Могильовської області на півночі. У сферу його поширення входять

Рис. 6. Гнізда № 21-22 поселень венедів на р. Прип'ять

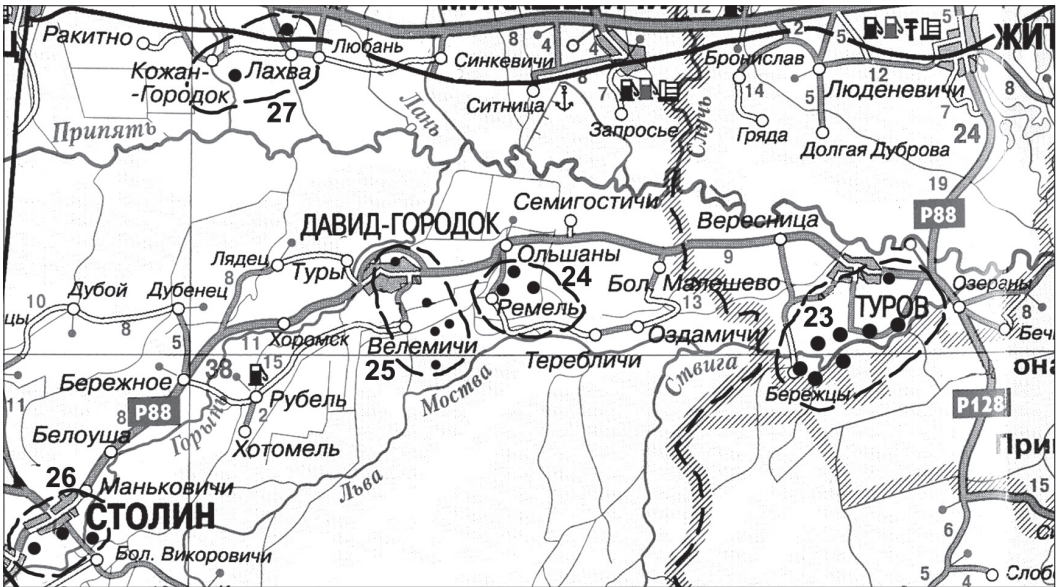

Рис. 7. Гнізда № 23-27 поселень венедів на річках Прип'ять, Горинь, Ствига

також нижня течія Березини, Друті, Сожу й Іпуті. Причому максимальна концентрація зарубинецьких поселень і кладовищ спостерігається на ділянці Дніпра між гирлами Березини і Сожу. Саме тут досліджені такі пам'ятки, як Чаплинський комплекс, Гарошків, Калочин, Мілоград, Мохів та ін. [7, с. 234, рис. 67].

У Східному Поліссі та Білоруському Подніпров'ї знахідки племен зарубинецької культури відомі не тільки на поселеннях, але і на городищах, які, до племен зарубинецької культури, займали племена мілоградської культури. До того ж, відзначає О. Єгорейченко, «в окремих мікрорайонах, де спостерігається висока концентрація зарубинецьких поселень, можливо, також існували гнізда, в яких

налічували 3–5 поселень. Серед зарубинецьких поселень на території Білорусі переважають такі, площа яких не перевищує 3 га. У Середньому Подніпров'ї територія, зайнята окремим поселенням, значно менша, вона коливається в межах 0,1–2 га, що було викликано топографічними особливостями їх розміщення» [7, с. 237].

У Білорусі до теперішнього часу, відзначає Л. Поболь, збереглися мисові,

Рис. 8. Гнізда № 28-29 поселень венедів на р. Прип'ять

Рис. 9. Гніздо № 30 поселень венедів на р. Друть

Рис. 10. Гніздо № 31 поселень венеців на р. Віхра

Рис. 11. Гнізда № 32-34 поселень венеців на річках Свіслоч і Березина

Рис. 12. Гніздо № 35 поселень венеців на р. Уша (Березина)

болотні, острівні та пагорбні городища кількістю близько двох тисяч, які переважно були адміністративно-релігійними центрами родів та племен, при потребі, місцями захисту від ворога. Вони розташовувалися в басейнах певних річок. У межах таких територій під час археологічних досліджень виявлені місця поселень племен зі своїми кладовищами культур: милоградської, ранньої і пізньої зарубинецької, празького типу. Такими родоплемінними центрами для всіх перерахованих культур були городища в Чапліні, Горошкові, Мілоградах, Щаткові, Дмитровичах, у Турівському межиріччі Прип'яті–Ствиги і багато інших [29, с. 69].

Продовжуючи розпочате в попередніх статтях дослідження племінної структури слов'ян VII–III ст. до н. е.,

в першій половині статті на Рис. 1–13 приводимо гнізда поселень венеців зарубинецької культури (№ 1–36) на територіях Білорусі, які виділені штриховою лінією та пронумеровані на фрагментах карт масштабу 1:850000. Зібрана нами інформація про племінні гнізда венеців Гомельської, Мінської, Могильовської і Брестської областей зведена в Таблицю 1, де вказані: назва населеного пункту і район, річка біля розташування пам'ятки, її тип (поселення, городище) та джерело інформації.

Рис. 13. Гніздо № 36 поселень венеців на р. Вinya

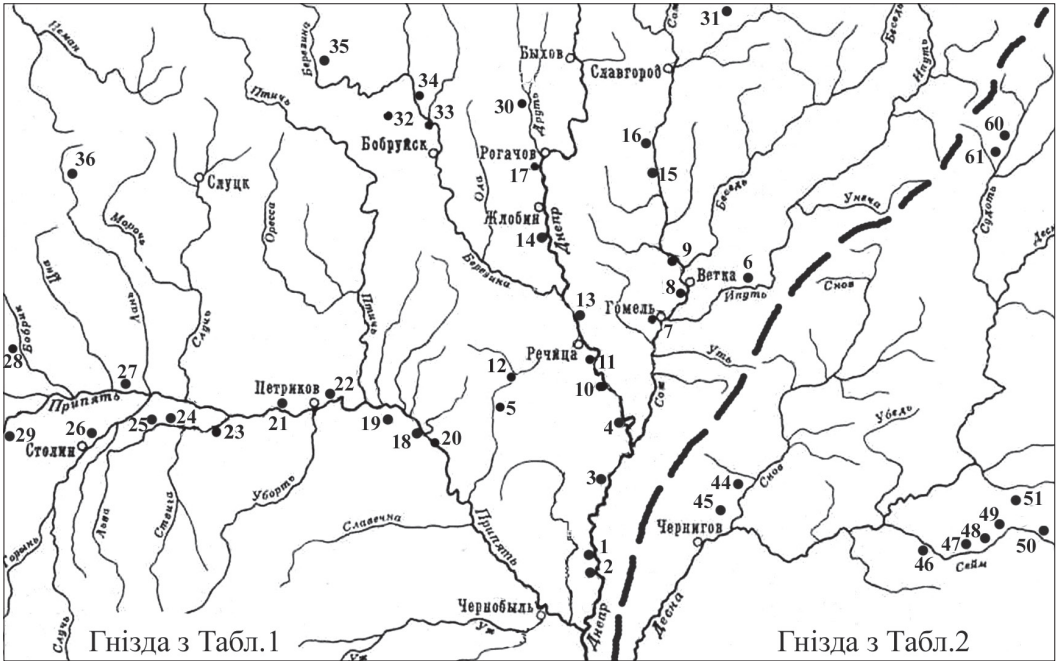

Рис. 14. Гнізда поселень венедів зарубинецької культури Верхнього Подніпров'я

Таблиця 1
Зарубинецька культура венедів середини III ст. до н. е. – II ст. н. е.
на території Білорусі

№ пор.	Населений пункт	Тип	Район	Джерело	Річка	Гніздо посел.	№ рис.
Білорусь, Гомельська обл.							
1	Асаревичі	г	Брагінський	[1, с.228, №1]	Лебедівка	1	1
2	Ст. Храковичі	г	Брагінський	[1, с.232, №66]	Брагінка		
3	Колибань	п	Брагінський	[1, с.230, №35]	Брагінка	2	1
4	Капорінка	г	Брагінський	[1, с.230, №32]	Брагінка		
5	Стара Єлча	г	Брагінський	[1, с.232, №61]	Брагінка	3	1
6	Бивалькі	г	Лоевський	[1, с.263, №475]	Дніпро		
7	Городок	г	Лоевський	[1, с.264, №483]	Дніпро	4	1
8	Мохов I	г	Лоевський	[1, с.265, №495]; [2, табл. I.54]	Дніпро		
9	Мохов II	г	Лоевський	[1, с.265, №496]; [2, табл. I.52]	Дніпро	5	1
10	Волкошапка	г	Лоевський	[1, с.263, №479]	Дніпро		
11-12	Липняки, Ястребка	г	Лоевський	[1, с.264, №491, 522]	Дніпро	6	2
13	Вилево	г	Добруський	[1, с.245, №237]	Іпуть		
14	Вилево III	п	Добруський	[1, с.245, №239]	Іпуть		

15-16	Гомель, Любни	г	Гомельський	[1, с.240, №172; с.242, №192]	Сож	7	2
17	Калініно	п	Гомельський	[1, с.241, №186]	Сож		
18	Поколюбичі II	г	Гомельський	[1, с.243, №206]	Сож		
19	Новоселки	г	Вітківський	[1, с.235, №110]	Сож	8	2
20	Хальч	г	Вітківський	[1, с.239, №149]	Сож		
21-22	Прісно I, II	г	Вітківський	[1, с.236, №116, 117]	Сож	9	2
23	Прісно V	п	Вітківський	[1, с.236, №121]	Сож		
24-25	Завушель, Холмеч	г	Річицький	[1, с.283, №728; с.287, №777]	Дніпро	10	3
26	Рудня Мариманова	г	Лоевський	[1, с.266, №506]	Дніпро		
27	Заспа	г+п	Річицький	[1, с.283, №730]	Дніпро	11	3
28-29	Колочин I, III	г+п	Річицький	[1, с.283, №736; с.284, №738]	Дніпро		
30	Красний Міст	г	Річицький	[1, с.284, №743]	Дніпро		
31	Леваші I	г+п	Річицький	[1, с.285, №745]	Дніпро		
32	Луначарськ	г+п	Річицький	[1, с.285, №749]	Дніпро		
33	Мілоград	г	Річицький	[1, с.285, №754]; [2, табл. I.55]	Дніпро	12	3
34	Лиски	г	Річицький	[1, с.285, №747]	Ведрич		
35	Осовок	г	Річицький	[1, с.286, №762]	Ведрич		
36	Глибов	г+п	Річицький	[1, с.281, №710]	Дніпро	13	3
37	Горошков	г	Річицький	[1, с.282, №719]; [2, табл. I.56]	Дніпро		
38	Чорне	г	Річицький	[1, с.288, №780]	Дніпро		
39	Горки (Красна Горка)	п	Жлобінський	[1, с.252, №335]	Дніпро	14	4
40	Проскурні	г+п	Жлобінський	[1, с.253, №347]	Дніпро		
41	Залесся	г	Чечерський	[1, с.298, №899]	Сож	15	4
42	Чечерськ	г	Чечерський	[1, с.300, №920]	Чечера		
43	Ворновка I	г	Корм'янський	[1, с.258, №417]	Сож	16	4
44	Ворновка II	п	Корм'янський	[1, с.258, №418]	Сож		
45	Задрутьє	г+п	Рогачовський	[1, с.288, №791]	Дніпро	17	4
46	Лучин	г+п	Рогачовський	[1, с.290, №801]	Дніпро		
47	Обухівщина	п	Калинковичський	[1, с.255, №379]	Тур'я	18	5
48-50	Слобідка I, III, IV	п	Калинковичський	[1, с.256, №385, 387, 388]	Прип'ять		
51	Юровичи I	г	Калинковичський	[1, с.256, №395]	Прип'ять		
52-54	Юровичи II-IV	п	Калинковичський	[1, с.256, №396- 398]	Прип'ять		
55	Стрельськ	г	Мозирський	[1, с.272, №574]	Прип'ять		

56	Мозир IV	п	Мозирський	[1, с.270, №553]	Прип'ять	19	5
57	Пінниця	п	Мозирський	[1, с.270, №558]	Прип'ять		
58	Вербовичі	п	Наровлянський	[1, с.273, №586]	Митва	20	5
59-60	Конотоп I, III	п	Наровлянський	[1, с.274, №606, 608]	Митва		
61	Наровля	п	Наровлянський	[1, с.274, №614]	Дніпро		
62	Дорошевичі	п	Петриковський	[1, с.277, №654]	Прип'ять	21	6
63	Ляковичі	п	Петриковський	[1, с.278, №663]	Прип'ять		
64-66	Новосілки I-III	п	Петриковський	[1, с.279, №673]	Прип'ять	22	6
67	Погост II	п	Житковицький	[1, с.249, №303]	Прип'ять	23	7
68	Ричів	п	Житковицький	[1, с.249, №305]	Ствига		
69-72	Семурадці I-III, VI	п	Житковицький	[1, с.249, №306-308, 311]; [2, табл. I.48]	Ствига		
73	Сторожевці	п	Житковицький	[1, с.250, №312]	Ствига		
74	Хільчиці	п	Житковицький	[1, с.251, №320]	Ствига		
Білорусь, Брестська обл.							
75	Ремель	3 п	Столінський	[1, с.118, №280-282]; [2, табл. I.41]	Горинь	24	7
76-79	Велемичі I-IV	п	Столінський	[1, с.116, №252-255]; [2, табл. I.42]	Горинь	25	7
80	Давид-городок	п	Столінський	[1, с.116, №263]	Горинь		
81-82	Отвержичі I, II	п	Столінський	[1, с.117, №275, 277]; [2, табл. I.45]	Горинь	26	7
83	Столін I	п	Столінський	[1, с.118, №287]	Горинь		
84	Кожан-городок	п	Лунинецький	[1, с.108, №164]	Прип'ять	27	7
85	Лахва	п	Лунинецький	[1, с.109, №169]	Смердь		
86-87	Борки, Камінь	п	Пінський	[1, с.110, №189, 200]	Бобрик	28	8
88	Погост	п	Пінський	[1, с.114, №227]; [2, табл. I.47]	Бобрик		
89	Чухово	п	Пінський	[1, с.114, №232]	Бобрик		
90-94	Лемешевичі I-V	п	Пінський	[1, с.113, №212-216]	Прип'ять	29	8

Білорусь, Могильовська обл.							
95	Вязьма	г	Бихівський	[1, с.391, №53]	Друть	30	9
96	Хомичі	г+п	Бихівський	[1, с.397, №92]	Друть		
97	Городок III	г	Метиславський	[1, с.412, №290]	Віхра	31	10
98	Городок IV	г	Метиславський	[1, с.412, №291]	Віхра		
99	Жужлянка	г	Осиповицький	[1, с.413, №321]	Жужлянка	32	11
100	Зборск	г	Осиповицький	[1, с.413, №324]	Свіслоч		
101	Єлізово	г	Осиповицький	[1, с.413, №319]	Березина	33	11
102	Новоселки	г	Осиповицький	[1, с.414, №330]	Березина		
103	Свіслоч II	г	Осиповицький	[1, с.414, №339]	Свіслоч		
Білорусь, Мінська обл.							
104	Бичин-Чижаха	г	Березінський	[1, с.346, №5]	Березина	34	11
105	Городище	г	Березінський	[1, с.347, №9]	Березина		
106	Регісполь	г+п	Березінський	[1, с.349, №32-33]	Уса	35	12
107	Котова	2г+п	Березінський	[1, с.347, №15-17]	Уша		
108	Замок (Муров)	г	Березінський	[1, с.349, №26]	Уша		
109	Уша	г	Березінський	[1, с.349, №27]	Уша	36	13
110	Виня	г	Копильський	[1, с.360, №169]	Виня		
111	Дороговиця	г	Копильський	[1, с.360, №170]	Виня		
112	Ржавка	г	Копильський	[1, с.360, №171]	Виня		
113	Мислі	г	Копильський	[1, с.360, №172]	Виня		
[1] Поболь Л. Д. Археологические памятники Белоруссии: Железный век. Минск: Наука и техника, 1983.							
[2] Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР. Киев: Наукова думка, 1982.							

Проаналізувавши розташування 45 гнізд поселень неврів милоградської культури [40, с. 82, рис. 22, табл. I] та 36 гнізд поселень венеців зарубинецької культури (Рис. 14), можемо відзначити, що і неври, і венеци протягом тисячі років проживали на одних і тих же землях Верхнього Подніпров'я, де проживали їхні нащадки – дреговичі [40, с. 98, рис. 33], і зберігали родоплемінний лад та його структуру.

Гнізда поселень венеців зарубинецької культури Середнього Подніпров'я

На більшій частині Середнього Подніпров'я до III ст. до н. е. існували місцеві племена венеців, які мають глибоке праслов'янське коріння. Тут на початок 90-х у споріднених між собою групах племен зарубинецької культури (Тясминській, Стугненській і Пороській) Є. Максимовим зафіксовано понад 130 поселень, городищ і курганів. Крім цих

племен, тоді північну частину Середнього Подніпров'я займали племена підгірцівської культури – відомо понад 40 відкритих поселень і кладовищ [13, с. 157; 34, с. 195–230; 37, с. 244]. На кінець ХХ ст., підкреслює В. Баран, археологами було відкрито понад 500 поселень та кладовищ племен зарубинецької культури, досліджено понад 150 жител, більше 1000 поховань [1, с. 168].

Суспільство венеців зарубинецької культури, на думку Є. Максимова, «було родоплеменним утворенням з усіма притаманними йому рисами. Племінна структура виявляється, наприклад, при розгляді племінної території, на якій поселення розташовувалися гніздами». Дослідник вважає, що «зарубинецькі поселення раннього періоду являли собою родові селища, жителів яких пов'язують... родинні стосунки». Є. Максимов далі у висновках про зарубинецьку культуру пише: «Розміри поселень – від 0,1 до 1–2 га. Вони розміщувалися невеликими групами – гніздами» [13, с. 158, 166].

Слов'янські племена, на думку Л. Нідерле, планували поселення залежно від умов місцевості і від причин виникнення поселення. Система окремих дворів (дворищ) була найбільш давньою, з цих дворів, унаслідок їх розростання, на зручних місцях виникали великі родові поселення кругового або вуличного планування [18, с. 326]. Житла на площі великого поселення, на наш погляд, розміщувалися родовими дворищами [43, с. 6–7] (Пилипенкова Гора) або вуличними рядами (Великі Дмитровичі) [16, с. 18]. За етнографічними даними, дворище являло собою форму існування роду, що було поширене на Поділлі, Поліссі, Волині, Галичині та частково у Середній Наддніпрянщині ще в ХVIII ст.,

до нього входили близькі родичі по чоловічій лінії (батько, сини, брати, сини братів, незаміжні сестри). Земля, угіддя, рухоме і нерухоме майно вважались спільною власністю роду [43, с. 6].

Гніздове розміщення поселень характерне при розростанні роду. Етнографічні дані вказують на споріднені відносини між населенням одного гнізда. Археологічні відомості поселень зарубинецької культури, на погляд Є. Максимова, також свідчать про велику схожість між матеріалами, що походять з пам'яток одного гнізда. Достатньо порівняти між собою простий і лощений посуд поселень Київської або Канівської групи, що збігається в багатьох деталях, щоб переконатися в цьому. На думку дослідника, «гнізда зарубинецьких пам'яток були рівнозначними племенам, об'єднання яких становили територіальну етнокультурну спільність, наприклад, Середньодніпровську або Прип'ятську» [15, с. 66].

Зарубинецькі поселення венеців Середньому Подніпров'ї представлені старожитностями двох типів: городищами і залишками неукріплених поселень – селищами. Поселення розташовані групами (гніздами). Одна така група знаходиться на місці сучасного Києва і нижче нього; інша – вниз по Дніпру між Ржищевом і Зарубинцями; третя примикає до гирла Росі. Є залишки поселень у пониззі Тясмину і на лівому березі Дніпра, в басейні р. Трубіж і по нижній течії Десни. Карта поселень обіцяє стати значно цікавішою після їх хронологічної класифікації, коли можна буде судити про рух населення, його чисельність у різні періоди і про групи синхронних поселень. На думку П. Третьякова, «утруповання (гнізда) поселень відображають

племінну структуру зарубинецького суспільства» [45, с. 35].

Київ і Київська область. Київське гніздо поселень. Одне з поселень – Юрковиця – розташоване в північно-східній частині Києва на високому пагорбі правого берега Дніпра. Уламки амфор і наконечник стріли вказують, що поселення на Юрковицькій горі виникло в III ст. до н. е., ймовірно, наприкінці цього століття. Поряд – на горі Киселівка – археологами виявлене ще одне поселення гнізда. Воно розташоване на високому останку правобережного дніпровського плато, що височіє над рівнем Дніпра на 80 м. Розмір площі поселення по лінії північ – південь 210x340 м. На Киселівці культурний шар досягає 5 м товщини та складається з шести прошарків, що датуються від періоду бронзи до пізнього середньовіччя. Зарубинецький шар знаходився на глибині 4–4,4 м [15, с. 27–28]. Знайдено уламки світлоглиняної амфори I ст. до н. е. – I ст. н. е. та бронзової фібули пізньолатенської схеми. Час виникнення поселення визначається знахідкою римського бронзового аса 200 р. до н. е. [15, с. 28, табл. V, 18, 19].

Одне з поселень венедів зарубинецької культури **Казаровицького гнізда (№ 2)** Києво-Святошинського р-ну Київської області знаходилося в заплаві, на піщаному пагорбі лівого берега Ірпеня, поблизу гирла цієї річки. У найбільш ви-

сокій частині пагорба досліджено археологами городище, на якому виявлено житло прямокутної форми розмірами 4,2x4,3 м [13, с. 8–9, табл. I, 33,

34; 15, с. 21–23, рис. 4; 5]. Друге поселення Казаровицького гнізда – Лютіж – знаходилося на правому березі р. Ірпеня, біля його гирла, серед боліт на невисокому піщаному пагорбі розміром 75x200 м. На площі 1,5 га виявлено багато залізного шлаку, уламки глиняного посуду, кістки тварин, залізні вироби та прикраси [3].

Кераміка родового поселення Лютіж відноситься до кількох поколінь племен неврів [40, с. 68–103] підгірцівської та венедів зарубинецької культур. Про спадковість спеціалізації металургів одного із родів неврів і венедів на поселенні Лютіж свідчать три зарубинецькі та одне підгірцівське житло прямокутної форми площею 12–16 кв. м. На поселенні в результаті тривалого виробництва заліза виникло 411 ям, більша частина яких призначалася для випалювання вугілля. Виявлено залишки 15-ти залізобудовних горнів колошникової конструкції, зі штучним нагнітанням повітря, з передгорнвою ямою та без неї [15, с. 23–24]. Кераміка венедів зарубинецької культури представлена звичайними кухонними горщиками, чорнолощеними мисками та горщиками. Зустрічається також посуд пізньозарубинецького часу та синхронні з ним уламки черняхівської кераміки та скла [15, с. 24, табл. II, 1-9], а також кераміка епохи бронзи [32, с. 128].

У визначенні віку зарубинецького поселення Лютіж необхідно брати до уваги масовий керамічний матеріал, типовий для племен зарубинецької Наддніпряни I ст. до н. е. – I ст. н. е. Можливо, родові поселення Лютіж існувало і в II – на початку III ст. н. е., як думають автори публікації (Бідзіля і Пачкова), і навіть пізніший час – V–VI ст. н. е., про що свідчать окремі знахідки. Цілком імовірно, що Лютізький залізобудовний

центр забезпечував Казаровицьке племінне гніздо поселень залізними виробами протягом тисячі років, починаючи від підгірцівського часу [3, с. 73; 15, с. 25, табл. II, 1-4, 6, 8].

Бородянське гніздо (№ 4), що складається із трьох поселень, локалізоване нами південніше від смт Бородянка Київської обл. недалеко від правого берега р. Здвиж по обидва боки від залізничної колії руху потягів у напрямку ст. Клавдієво [5, с. 205, табл. 4, 4а, 6, с. 208, карта].

Процівське гніздо (№ 5) складається із двох поселень, що розташовані на Лівобережжі Дніпра біля с. Проців [5, с. 199, табл. 80, 81, с. 201, карта].

На Лівобережжі Дніпра в локалізованому нами **Вовчківському гнізді (№ 6)** одне з поселень розташоване на правому березі р. Трубіж біля с. Вовчків. У районі мосту виявлено кераміку зарубинецького типу, біконічні плоскі прясла, бронзову та залізну фібули пізньолатенської схеми з суцільним пластинчастим приймачем і прогнутим корпусом (I ст. н. е.)

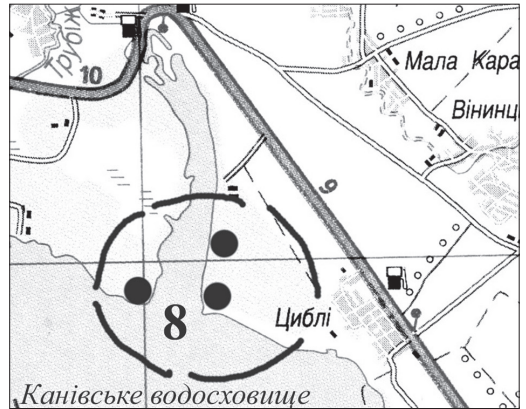
та бронзову підвіску трикутної форми. Друге поселення локалізоване нами біля

с. Пристроми Переяславського р-ну. Поселення розташоване на дюнах лівого низького берега Трубежа в урочищі Товарний гай [15, с. 52].

Стовп'ягівське гніздо (№ 7) поселень розташоване в межиріччі річок Карань та Булатиця, одне поселення – на березі Корані в урочищі Роги, друге – на північ від с. Стовп'яги Переяславського р-ну в ур. Ісковщина, третє – на північний схід на березі р. Булатиця [27, с. 237–242, рис. 80.81, 85, 87].

В'юнищенське гніздо (№ 8) одного з племен венедів складається із трьох поселень, розташованих у гирлі р. Трубіж біля с. Цибли Переяславського р-ну Київської області на берегах Переяславської затоки, яка була утворена після затоплення с. В'юнище Канівським водосховищем [27, с. 249–260, рис. 86.97, 112, 113].

На лівому березі р. Трубіж нами локалізоване **Коржівське гніздо (№ 9)** поселень венедів, яке складалося із трьох поселень, виявлених археологами біля сіл Коржі та Борщів у Баришівському р-ні на Київщині [32, с. 126, рис. 2.15, 18, 19; 5, с. 181, табл. № 24, 25]. Трохи вище на берегах р. Трубіж на схід і південь від с. Пасічна в Баришівському р-ні розташовані три поселення **Пасічного гнізда (№ 10)** зарубинецької культури [5, с. 179, табл. № 6, 59, 83].

Поселення **Іванковицького гнізда (№ 11)** зарубинецької культури локалізовані на берегах р. Петіль у

Васильківському р-ні на Київщині: чотири на території с. Іванковичі та одне в межах сусіднього с. Мархалівка [5, с. 220, табл. № 62-65, 86].

Рославицьке гніздо (№ 12) поселень венедів складалося із двох поселень, виявлених археологами в басейні р. Петіль біля сіл Рославичі та Гвоздів у Васильківському р-ні [5, с. 220, табл. № 102, 104].

Ходосівське гніздо (№ 13) складається з городища і поселення зарубинецької культури, які розташовані в Святошинському р-ні біля р. Сіверка [13, с. 8-9, табл. I.22; 5, с. 277, табл. № 76, 77].

Таценківське гніздо (№ 14) поселень венедів зарубинецької культури локалізоване біля с. Таценки Обухівського р-ну Київської області. Два поселення та кладовище розташовані на берегах притоки Дніпра – річки Стугни, неподалік її гирла. У шарі потужністю близько 0,5 м і на поверхні знайдені уламки кераміки, фрагмент зернотерки, кістки тварин, металеві вироби, уламки античних амфор рубежу н. е. [5, с. 277, табл. № 76, 77; 15, с. 40, табл. XI, 9, 12; XII, 1-6, 8, 10-13; табл. XIII, 12]. Тут знайдено також тиглі для плавки кольорового металу, понад десять фібул. Три фібули – гладкі дротяні середньолатенської схеми, одна зарубинецького типу з трикутним щитком – I ст. до н. е.; дві причорноморські парні фібули – I ст. н. е. Наконечник стріли вказує більш ранню дату (III ст. до н. е.) і відноситься до підгірцівського поселення скіфів-орачів, яке було тут раніше. Зарубинецький матеріал Таценків датується фібулами та уламками амфор

I ст. до н. е. – I ст. н. е.; пізньозарубинецьких – II–III ст. н. е. [15, с. 40, табл. XII, 7, 9, 14; XIII, 1-11, 13-17; 40, с. 88, рис. 23]. У Таценківське гніздо входило поселення біля с. Великі Дмитровичі, розташоване в урочищах Кутполі і Кулаківщина, на схилі пологого підвищення, зверненого до Дніпра. За уламками амфор поселення датується III–I ст. до н. е. [5, с. 277, табл. № 15; 15, с. 19, 38–39, рис. 1, № 42, 43]. До гнізда входило поселення біля с. Нові Безрадічі, яке знаходилося на північній околиці села, на мисі високого правого берега Дніпра. В. Даниленко датує поселення III–IV ст. н. е. і відносить його до пізнішого етапу зарубинецької культури, яка з черняхівською представляла на Подніпров'ї основну лінію розвитку слов'ян [15, с. 39].

Городище Витачів та поселення, які входять до **Витачівського гнізда (№ 15)** венедів, знаходяться на пагорбах правого берега Дніпра в північній околиці с. Витачів Обухівського р-ну. Пагорби

корінного берега Дніпра, де розташовані поселення, здіймаються майже на 45 м над сучасним рівнем Канівського водосховища [5, с. 278, табл. № 27; 13, с. 8–9, табл. I.15].

Гребенівське гніздо (№ 16а) поселень венедів зарубинецької культури на території Ржищівської ОТГ на Київщині розташоване на правому березі Дніпра, складалося із трьох поселень та одного городища [5, с. 251, табл. № 30, 31, 33, 34]. Поряд із двох зарубинецьких городищ складалося **Ржищівське гніздо (№ 16б)**. Одне городище виявлене в Ржищеві на горі Іван, а друге – в Балико-Щучинці на горі Чучин [15, с. 41–42, рис. 1.54, 55].

Городище в ур. Городок входило до **Ходорівського гнізда (№ 17)**, розташованого на високому березі Дніпра Ржищівської ОТГ на Київщині. На городищі зарубинецької культури виявлено 2 житла, 2 господарські будівлі та 15 ям для збереження продуктів. Серед знахідок городища уламки чорнолакової

імпортної посудини та амфорний матеріал II ст. до н. е. – I ст. н. е. Друге поселення гнізда виявлене археологами біля Ходорівської затоки [27, с. 70–72, рис. 17.59, 61; 15, с. 19, 56].

Черкаська, Вінницька, Житомирська і Дніпропетровська області

На Черкащині в місті Каневі та його околицях виявлені поселення поблизу сіл Бучаки, Студенець, Селище (поселення і кладовище), на Пилипенковій Горі, на горі Московці, поблизу сіл Пекарі, Хмільна, Грищинці, Пищальники, Тростянець, Монастирок, Зарубинці (кладовище), Бабина Гора, Дідів Шпиль (кладовище). Усі поселення одного «гнізда» були розташовані на незначній віддалі одне від одного. Кожне гніздо займало вздовж течії річки невеликий простір довжиною 15–20 км, мабуть, утворюючи ядро племені [13, с. 172; 16, с. 17]. Більш високий рівень гніздового розташування поселень племені відповідає зонам концентрації пам'яток. Такі різні за розмірами зони об'єднують низку гнізд, що нерідко займають чималу ділянку річкового басейну. Між гніздами поселень можна виявити незаселені землі протяжністю від кількох десятків до 100–150 км. Звичайно, зауважує Я. Баран, «до певної міри їх розміри визначаються ступенем археологічного вивчення даного регіону, проте реальність їх існування не викликає сумнівів» [2, с. 153–154].

Між колишніми селами Трахтемирова – Монастирок і Зарубинці, – що були затоплені Канівським водосховищем, на Східному городищі, розташованому на високому березі Дніпра в ур. Городок, послідовно існували укріплені поселення венеців зарубинецької культури, племен антив VIII–X ст. та уличів XII–XIII ст., які

входили в **Зарубинецьке гніздо (№ 18)** на Канівщині. До гнізда також входило поселення зарубинецької культури біля с. Зарубинці на Малій Горі [13, с. 8–9, табл. I.10, 12; 27, с. 101, 103, 107, рис. 21.89, 95].

Бучацьке-1 гніздо (№ 19) складалося із трьох поселень зарубинецької культури на березі Дніпра в Канівському р-ні. Одне з них виявлене археологами біля с. Бучак, яке знаходиться в ур. Під Понятовським, друге – на північ від Рожані Криниці, третє – на пагорбі Козацький шпиль [27, с. 139–143, 152, рис. 51.116, 117, 120]. У **Бучацькому-2 гнізді (№ 20)** локалізовано два поселення венеців на південь від с. Бучак. Одне виявлене археологами на горі Лисуха, друге – на північ від цієї гори [15, с. 45, рис. 1, № 62, 64; 27, с. 159–160, рис. 50.124, 125].

До **Студенецького гнізда (№ 21)** входило два поселення і городище. Одне поселення біля с. Студенець в ур. Бугайово, друге за 2,8 км на південний схід від пристані с. Бучак в ур. Борисівщина. Захисним центром гнізда було городище, збудоване венедами на оточеній ярами Бабиній горі, яка здійснюється над Дніпром на висоту 35 м і має форму підкови.

Городище укріплене подвійною лінією земляних валів і ровів [27, с. 162–164, рис. 50.126, 128, 130].

Канівське гніздо (№ 22) складалося із трьох поселень і городища, одне розташоване в околиці Канева в районі Новоселиці на пагорбі надзаплавної тераси, оточеному двома балками. Тераса висотою 5 м, відстань від Дніпра 1,4 км. Друге поселення знаходиться на пагорбі на правому боці Кістянецького яру. Третє – в центральній частині Канева в ур. Лан, а городище – на горі Московка [13, с. 8–9, табл. I, 5-6; 27, с. 180–190, рис. 1, № 146, 148, 154, 156].

Два поселення **Пекарського гнізда (№ 23)** локалізовано в околицях с. Пекарі та хутора Хмільна Канівського р-ну [16, карта 1.66, 67].

Наприкінці латенського часу один з ареалів поширення зарубинецької культури знаходився на Прип'ятському Поліссі. Його південно-західну частину, на думку В. Онищука, складали пам'ятки Волинського Полісся, злокалізовані в нижніх течіях Стоходу (Черськ), Горині (Могиляни, Тріскині), Случі (Прислуч), Стиру (Бишляк, Великі Толковичі, Зелениця, Іванчиці, Мульчиці, Муравин та ін.) (гнізда поселень на р. Стир проілюстровані нижче – № 56, 57).

Відбувається заселення зарубинецькими племенами території Південного Побужжя [22, с. 210].

У Південнобузькому басейні на **Вінниччині** П. Хавлюком виявлено ряд поселень венедів зарубинецької культури I ст. до н. е. – I ст. н. е.: Мар'янівка, Кочурів (**гніздо № 26**) та ін. Археологічні дослідження підтвердили зарубинецьку культурно-етнічну належність пам'яток, кількість яких у 90-ті роки ХХ ст. досягла 90 (89 поселень і 1 кладовище). Ареал зарубинецьких пам'яток регіону на південному заході обмежений р. Дністер, на півдні – пограниччям лісостепу і степу. На півночі і північному заході він змикається з Поліссям, а на сході – з середньодніпровськими пам'ятками. У середині цього ареалу поселення розташовані нерівномірно. Основна їх частина сконцентрована в басейні р. Соб і примикає до Буго-Дніпровського вододілу. Другий район – береги Південного Бугу та його малі притоки. Решта території заселена рідше (рис. 15) [48, с. 107].

У Могилів-Подільському р-ні на Дністрі Є. Максимов зафіксував зарубинецькі поселення **гнізда (№ 24)** біля сіл Григорівка і Бронниця [13, таб. I, 71, 72].

У Вінницькому р-ні локалізоване **Вороновицьке гніздо** (№ 25) венеців із трьох поселень, розвіданих П. Хавлюком біля річки Воронка в 1981 р. Два поселення розташовані біля м. Вороновиця, одне – біля с. Комарів [55, № 201, 210, 211].

У Гайсинському р-ні на Вінниччині нами локалізовано **Носівське гніздо** (№ 27), що складалося із двох поселень, розташованих на високому пагорбі, обмеженому долиною струмка та яром [4, с. 260, карта 18, 6, 7]. Поряд в околицях хутора **Карбовського** (№ 28) на висо-

кому схилі плато П. Хавлюком зафіксовано три зарубинецькі поселення [59, № 25, 249, 250].

На берегах р. Соб розташовані

два гнізда – **Паріївське** (№ 29) та **Дмитренківське** (№ 30).

У Гайсинському р-ні також локалізовано **Сокілецьке гніздо** (№ 31), до якого входило два поселення I ст. н. е. біля с. Сокільці, розташованих в заплаві Південного Бугу [15, с. 19, рис. 1.6; 59, № 24, 252]. Біля с. Кузьминці археологами виявлене ще одне поселення Сокілецького гнізда [4, с. 260, карта 18, 10].

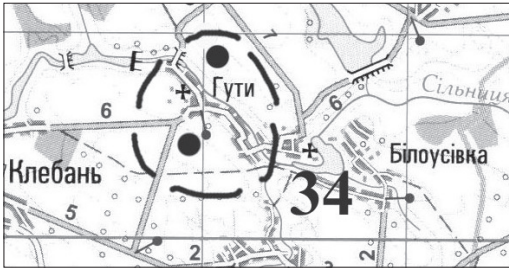

У Жмеринському р-ні локалізовано нами два гнізда поселень венеців зарубинецької культури, розвіданих

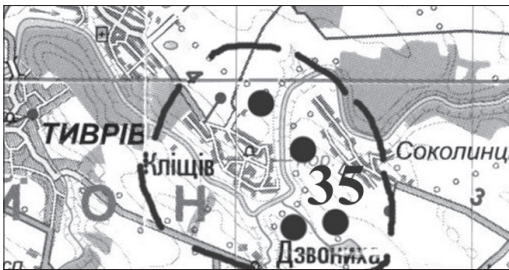

П. Хавлюком у 1986 і 1988 роках. **Новоселицьке гніздо** (№ 32) складалося із двох поселень, розташованих на одному із припливів р. Рів. Друге гніздо (№ 33) теж мало два поселення, розташовані біля с. **Почапинці** на берегах р. Рівець [53, № 11, 32, 33, 35].

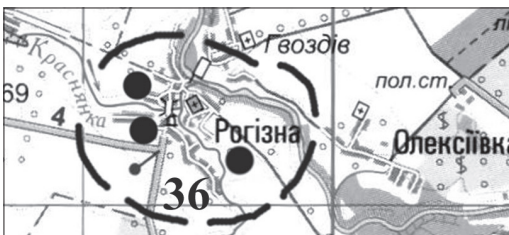
У Тульчинському р-ні розвідкою П. Хавлюка в 1982 р. виявлено два поселення на берегах р. Сільниця біля с. **Гути** [54, № 185, 186], що ми локалізували як гніздо зарубинецької культури (№ 34).

У Тиврівському р-ні на берегах Південного Бугу локалізовано два гнізда поселень венеців зарубинецької культури. **Кліщівське гніздо** (№ 35) складалося із

чотирьох поселень, розвіданих П. Хавлюком у 1958, 1981, 1982 роках. **Рогізенське гніздо** (№ 36) – із трьох поселень,

виявлених археологом у 1988 р. [56, № 117–119, 220, 221, 232, 233].

У Немирівському р-ні локалізоване **Рубанське гніздо** (№ 37), що складалося із двох поселень, розвіданих у 1988 р.

П. Хавлюком біля с. Рубань [57, № 76, 77]. Поряд було розташоване **Кіровське** (№ 38) плем'я венеців, воно теж складалося із двох поселень (П. Хавлюк. 1974, 1988): одне біля с. Монастирок, інше біля с. Кірове [57, № 58, 127].

У Немирівському р-ні локалізоване **Бугаківське гніздо**, до якого входило чотири поселення (№ 39), а в

Липовецькому **Зозівське** складалося із двох поселень (№ 40).

У Житомирській області на лівому березі р. Тетерів біля м. **Коростишева** локалізовано **Коростишівське гніздо** (№ 41), що складалося із двох поселень [52,

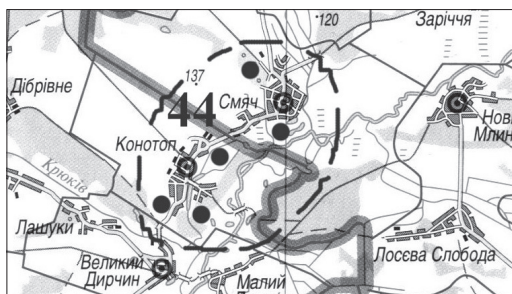
№ 579, 579a]. Поряд на р. Мика, що є припливом Тетерева біля с. **Травневе** Коростишівського р-ну, виявлено ще одне гніздо (№ 42), яке теж складалося із двох поселень [52, № 185, 186].

Йосипівське гніздо (№ 43) локалізоване в Магдалинівському р-ні на

Дніпропетровщині. Одне з поселень гнізда знаходилося в 1,5 км на північний-захід від с. Йосипівка на лівому березі р. Орель в урочищі **Пляж**. На пам'ятці виявлені матеріали епох неоліту, бронзи, венеців зарубинецького часу та антив пеньківської культури. Друге розташоване північніше села на лівому березі р. Орель в урочищі **Лиман** [32, с. 124, рис. 2.10, 11].

У **Чернігівській області** на правому березі р. Снов локалізоване **Конотопське гніздо** (№ 44), що складалося із 5 поселень венеців. Три з них виявлені в Городнянському р-ні біля с. Конотоп, ще два поселення – в Сновському р-ні біля с. Смяч [32 с. 146, 151, рис. 2.77-79, 96,97].

Петрушинське гніздо (№ 45) локалізоване в Чернігівському р-ні біля р. Замглай. Тут біля с. Петрушин були виявлені два зарубинецьких поселення [32, с. 149, рис. 2.90, 91].

Сумська область. Територію поширення зарубинецьких пам'яток Є. Максимов у 1982 р. розділив на п'ять регіонів. Перший регіон займає територію

Середнього Подніпров'я від гирла Десни на півночі до гирла Тясмина на півдні. Другий регіон – це область Прип'ятського Полісся. Третій регіон розташований у Верхньому Подніпров'ї, в основному по прибережжю Дніпра від Березини до Прип'яті, а також по лівому допливу Дніпра – Сожу. Четвертий регіон розташований у верхній течії Десни, головним чином у межах Брянської області РФ. Хронологічно і типологічно до цього регіону примикають розташовані на південний схід від нього пам'ятки Дніпровського Лівобережжя, відкриті в поріччі Трубежу – лівій притоки Дніпра. П'ятий зарубинецький регіон знаходиться в Південному Побужжі. Тут поселення та кладовища розташовуються на берегах Південного Бугу та на р. Соб. Пам'ятки датуються I ст. до н. е. – II ст. н. е. [13, с. 9–10, табл. I].

Р. Терпиловський, А. Обломський та ін. в 2010 р. розділили пізньозарубинецькі пам'ятки на 10 регіонів. 1 – пам'ятки типу Гриневичі; 2 – волино-подільська група; 3 – пам'ятки типу Мар'янівки; 4 – типу Лютіж; 5 – типу Почеп; 6 – типу середнього шару Тушемлі; 7 – типу Картамишево-2; 8 – типу Тернівки-2; 9 – Хоперська група (типу Шапкіно-Інясево на Дону); 10 – типу Грині [32, с. 166, рис. 1].

Хижківське гніздо (№ 46) локалізоване в Котопському р-ні на лівому березі р. Сейм. Обидва поселення гнізда розташовані на 2 км південніше с. Хижки [32, с. 136, рис. 2.44, 45].

На правому березі р. Сейм у Путивльському р-ні на Сумщині локалізоване ще одне гніздо із трьох поселень – **Красне (№ 47)**. Два з них розташовані біля с. Красне, а одне – біля с. Пруди [38, с. 45–46, рис. 1.7-9].

Путивльське гніздо (№ 48) теж виявлене на правому березі Сейму – одне біля м. Путивль, друге біля хутора Пішкове [15, с. 19, рис. 1.94, 98].

Харівське гніздо (№ 49) складалося із двох поселень біля с. Харівка та с. Зінове [16, карта 1.89, 90].

Вище по р. Сейм знаходилося **Чаплицьке гніздо (№ 50)** із трьох

поселень [38, с. 46, рис. 1.15-17] і **Волинцівське гніздо (№ 51)** із двох поселень, що розташовані біля сіл Волинцеве та Іванівка [38, с. 46, рис. 1.18, 19].

Ховзівське гніздо (№ 52) поселень венеців зарубинецької культури локалізоване в Путивльському р-ні на Сумщині. Одне поселення розташоване на південний захід від с. Ховзівка на правому березі р. Клевень (правий приплив р. Сейм). Друге поселення виявлене археологами на лівому березі р. Клевень між урочищами Кулига та Вегерівка за 800 м на північний захід від околиці села [32, с. 137, рис. 2.48, 51].

Березівське гніздо (№ 53) поселень локалізоване в Великописарівському р-ні. Одне поселення розташоване на лівому березі р. Ворсклиця (правий приплив р. Ворскла) в 1 км на південний схід від с. Березівка (через річку). Друге поселення виявлене археологами теж на лівому березі р. Ворсклиця на північний

захід від с. Солдатське [32, с. 135–136, рис. 2.42, 43].

У **Полтавській області** локалізоване одне гніздо поселень (№ 54), що складалося із двох поселень, розташованих біля с. **Марківка і Цибулі** в Полтавському р-ні біля р. Ворскла [32 с. 141, рис. 2.64, 66].

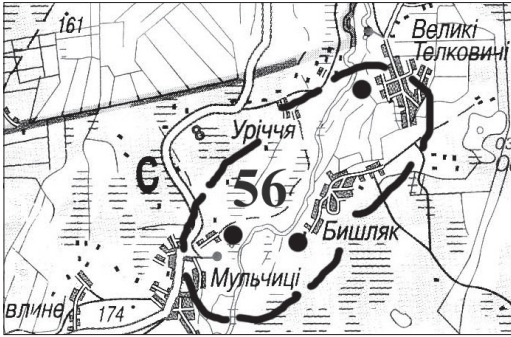

У **Харківській області** в Зміївському р-ні нами локалізоване одне гніздо венеців (№ 55), яке складалося з поселень, розташованих на берегах р. Мож біля сіл **Колісники та Тимченки** [32 с. 143, рис. 2.71, 72].

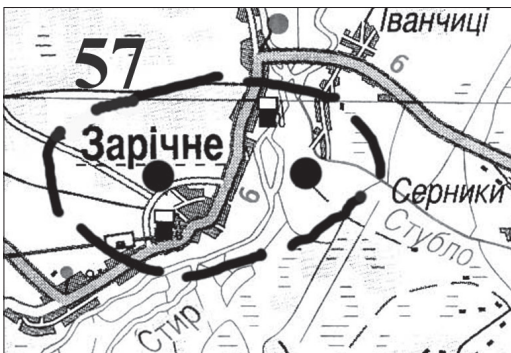

У Рівненській області більшість пам'яток венедів розташовані в нижній течії р. Стир. В с. Бишляк, Великі Телковичі, Мульчиці і Муравин відкриті поселення, а в с. Зелениця, Іванчиці – поселення і кладовища. Разом із кладовищем у Черську вони становлять невелику південно-західну частину Прип'ятсько-Поліської групи зарубинецької культури [39, с. 99], в якій на берегах р. Стир локалізовано два гнізда поселень. **Мульчицьке гніздо (№ 56)** – із трьох поселень на лівому і правому березі Стиру в Володимирецькому р-ні біля сіл Мульчиці, Бишляк та Великі Телковичі [39, с. 98,

карта 8, 9, 11, 13, 14]. **Зарічнянське гніздо (№ 57)** – із двох поселень, розташованих біля смт Зарічне.

У Білгородській області РФ на першій надпойменій терасі р. Ворсклиця біля с. Мокра Орловка (№ 58) Грайворонського р-ну археологами виявлено

два поселення гнізда зарубинецької культури. Наступне гніздо із двох поселень локалізоване біля с. Окуні (№ 59) Чернянського р-ну на березі р. Оскол [32, с. 65, табл. 1; 66, табл. 2].

У Брянській області РФ у басейні р. Судость нами локалізовано три гнізда поселень венедів зарубинецької культури. Так, у Жирятинському р-ні біля с. Дмитрово (№ 60) були розташовані

три поселення племінного гнізда [32, с. 52, табл. 1]. Також із трьох поселень складалося сусіднє – **Синьковське гніздо** (№ 61) – у тому ж районі [19, с. 41, карта 10.10, 11].

В **Орловській області РФ** в Урицькому р-ні на берегах р. Навля локалізовані два гнізда венеців **Железне і Мешковське** (№ 62–63), що склалися із чотирьох поселень [32, с. 41, 52, табл. 2].

У **Курській області РФ** на р. Псел нами локалізовано два гнізда поселень венеців. Одне було виявлене археологами в Беловському р-ні біля с. **Гочево** (№ 65), яке складалося із двох зарубинецьких поселень. Друге гніздо (№ 64) – в Обоянському р-ні – два поселення біля с. **Картамишево** та ще одне біля с. Шмирєво [19, с. 41, карта 10.28-30].

Стабільність племінних груп зарубинецької культури в регіонах зберігалася в II–I ст. до н. е. Їх основою були родоплемінний лад і відсутність помітної майнової диференціації, обумовленої натуральним характером економіки, що підтверджується археологічними матеріалами з поселень і кладовищ [13, с. 173]. Картина значно змінюється в I–II ст. Поселення венеців цього періоду поширюються на території, що в кілька разів перевищують ареал зарубинецької культури. У цей час, підкреслює Я. Баран, відбуваються значні переміщення племен венеців, що спричиняється до змін

у структурі заселеності. Поселення венеців з'являються на Волині, Південному Бугі та Десні, а також у глибинах лісостепового Лівобережжя аж до верхів'їв Сейму, Псла та Сіверського Дінця, займаючи узбережжя не лише великих рік, як раніше, але й їхніх припливів, а також струмків [2, с. 154].

Причиною занепаду поселень зарубинецької культури, на думку більшості археологів (П. Третьяков, Є. Максимов, М. Щукін та ін.), було сарматське вторгнення в Середнє Подніпров'я [47, с. 77–78].

У цій статті після аналізу карт та схем розміщення поселень слов'янських племен на нинішніх територіях України та РФ нами локалізовано 65 племінних гнізд поселень та городищ венеців зарубинецької культури (Рис. 15, табл. 2). У Верхньому Подніпров'ї на теренах Білорусі нами вище було локалізовано 36 племінних гнізд венеців (Рис. 14, табл. 1). На цьому етапі в результаті зібраних матеріалів нинішньої і двох попередніх статей нами нанесено на карти Східної Європи 289 гнізд поселень слов'янських племен: неврів – 95, скіфів-орачів – 34, скіфів-землеробів – 59 [40, рис. 22, 32; 41, рис. 22] і 101 гніздо венеців зарубинецької культури.

Родові поселення і племінні гнізда поселень є основою родоплемінного ладу від самих витоків слов'ян, зокрема племен досліджуваної нами скіфської доби та племен зарубинецької культури. Локалізація на картах поселень та городищ 289 племен східних слов'ян дає можливість розгортати подальші дослідження всіх видів діяльності соціально-економічного, релігійного та культурного життя неврів, скіфів-орачів, скіфів-землеробів і венеців зарубинецької культури.

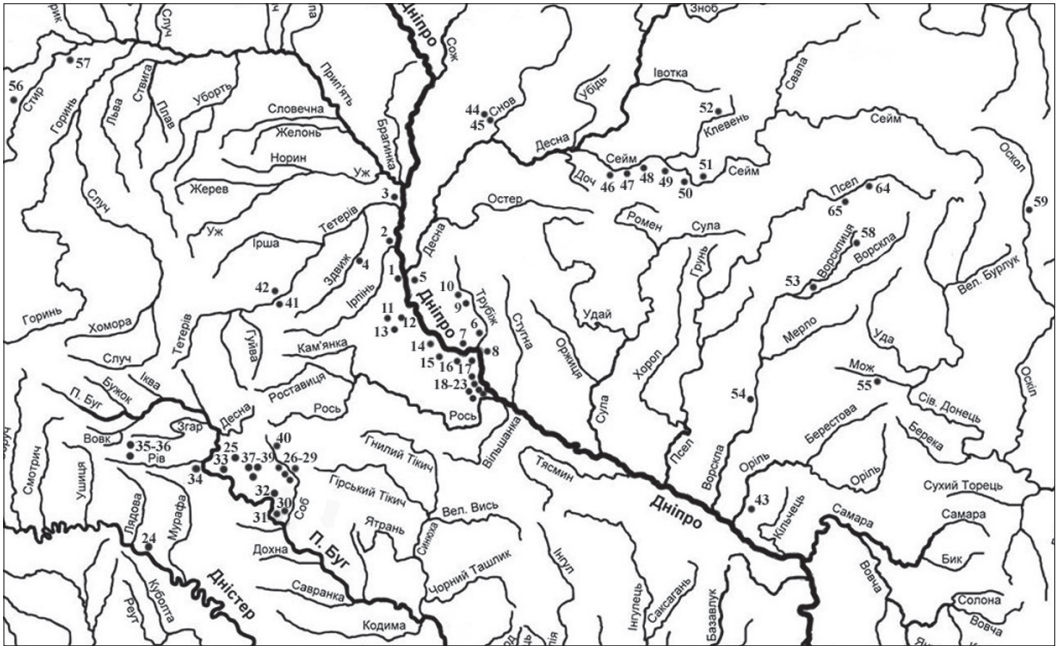

Рис. 15. Гнізда поселень племен венедів зарубинецької культури Середнього Подніпров'я III ст. до н. е. – II ст. н. е.

Таблиця 2

Гнізда поселень племен венедів зарубинецької культури Середнього Подніпров'я III ст. до н. е. – II ст. н. е.

№ гнізда	Назва гнізда, городища	Район	К-ть пос.	Джерело	Річка
Київ і Київська область					
1	Київське	Київ	2	[15] с. 18, рис. 1, № 26, 29	Почайна
2	Казаровицьке	Вишгородський	2	[13] с. 8-9, табл. I, 33, 34; [1] рис. 1, № 17-19	Ірпінь
3	Гринівське (затоплене)	Чернобильський	2	[32] с. 135, рис. 2. 40,41	Тетерів
4	Бородянське	Бородянський	3	[5] с. 208, табл. № 4, 4а, 6	Здвиж
5	Процівське	Бориспільський	2	[5] с. 201, табл. № 80, 81	Дніпро
6	Вовчківське	Переяславський	2	[15] рис. 1, № 81, 82	Трубіж
7	Стовп'ягівське	Переяславський	3	[27] с. 237-242, рис. 80. 81, 85, 87.	Корань
8	В'юнищинське (Циблі)	Переяславський	3	[27] с. 249-260, рис. 86. 97, 112, 113.	Дніпро
9	Коржівське	Баришівський	3	[32] с. 126, рис. 2. 15,18,19; [5] с. 181, табл. № 24, 25	Трубіж
10	Пасічне	Баришівський	3	[5] с. 179, табл. № 6, 59, 83	Трубіж
11	Іванковицьке	Васильківський	5	[5] с. 220, табл. № 62-65, 86	Петіль

12	Рославицьке	Васильківський	2	[5] с. 220, табл. № 102, 104	Петіль
13	Ходосівське (1 п+1 г)	Святошинський	2	[5] с. 259, табл. № 78, 88; [13] с. 8-9, табл. I, 22	Сіверка
14	Таценківське	Обухівський	4	[5] с. 277, табл. № 15,76,77; [13] с. 8-9, табл. I, 19-21; [1] рис. 1, № 42-45	Стугна
15	Витачівське	Обухівський	2	[13] с. 8-9, табл. I, 15; [5] с. 278, табл. № 27	Дніпро
16а	Гребенівське (3 п+1 г)	Обухівський	4	[5] с. 251, табл. № 30, 31, 33, 34	Дніпро
16б	Ржищівське (2 г)	Обухівський	2	[15] рис. 1, № 54, 55	Дніпро
17	Ходорівське	Обухівський	2	[27] с. 70-72, рис. 17, 19; [13] с. 8-9, табл. I, 13	Дніпро
Черкаська область					
18	Зарубинецьке	Канівський	2	[13] с. 8-9, табл. I, 10, 12; [27] с. 101,107, рис. 21.89, 95	Дніпро
19	Бучацьке 1	Канівський	3	[27] с. 139-143, 152, рис. 51. 116, 117, 120	Дніпро
20	Бучацьке 2	Канівський	2	[27] с. 159-160, рис. 50. 124, 125; [15] с. 45, рис. 1, № 62,64.	Дніпро
21	Студенецьке	Канівський	3	[27] с. 162-164, рис. 50.126, 128, 130	Дніпро
22	Канівське	Канівський	4	[13] с. 8-9, табл. I, 5-6; [27] с. 180-190, рис. 1, № 146,148, 154, 156	Дніпро
23	Пекарське	Канівський	2	[16] карта 1.66,67; [1] рис. 1, № 72-73	Дніпро
Вінницька область					
24	Григорівське	Могилів-Подільс.	2	[13] с. 8-9, табл. I, 71, 72	Котлуба- ївка
25	Вороновицьке	Вінницький	3	[55] № 201, 210, 211	Воронка
26	Мар'янівське	Гайсинський	4	[4] с. 260, к.18, 8, 95; [59] №21, 247, 251, 509	Кіблич/ Соб
27	Носівське	Гайсинський	2	[13] с. 8-9, табл. I, 68; [4] с. 260, к. 18, 6,7; [15] с. 19-20, рис. 1, № 7,8; [59] № 23, 42	Ставиця
28	Корбівське	Гайсинський	3	[59] № 25, 249, 250	Метли- нець
29	Паріївське	Іллінецький	2	[32] с. 167, рис. 2.8, 9	Соб
30	Дмитренкове	Гайсинський	2	[59] № 248, 253	Соб
31	Сокілецьке	Гайсинський	3	[59] № 24; 252; [32] с. 167, рис. 2.6; [4] с. 260, к. 18, 10	П-Буг
32	Новоселицьке	Жмеринський	2	[53] № 32, 33	Рів

33	Почапінське	Жмеринський	2	[53] № 11, 35	Рівець
34	Гутницьке	Тульчинський	2	[54] № 185, 186	Сільниця
35	Кліщівське	Тиврівський	4	[56] № 220, 221, 232, 233	П.Буг
36	Рогізнінське	Тиврівський	3	[56] № 117-119	П.Буг
37	Рубаньське	Немирівський	2	[57] № 76-77	Рачка
38	Кірове	Немирівський	2	[57] № 58, 127	Устя
39	Бугаківське	Немирівський	4	[57] № 125, 126, 129, 423	П.Буг
40	Зозівське	Липовецький	2	[58] № 83, 84	Соб
Житомирська область					
41	Коростишівське	Коростишівський	2	[52] № 579, 579а	Тетерів
42	Травневе	Коростишівський	2	[52] № 3354, 3355	Мика
Дніпропетровська область					
43	Йосипівське	Магдалинівський	2	[32] с. 124, рис. 2.10, 11	Оріль
Чернігівська область					
44	Конотопське/ Смяч	Городнянський	5	[32] с. 146, 151, рис. 2.77-79, 96, 97	Снов
45	Петрушинське	Чернігівський	2	[32] с. 149, рис. 2.90, 91	Замглай
Сумська область					
46	Хижкине	Конотопський	2	[32] с. 136, рис. 2.44, 45	Сейм
47	Красне	Путивльський	3	[38] с. 46, рис. 1.7-9	Сейм
48	Путивльське	Путивльський	2	[16] карта 1.93, 95; [1] с. 54, рис. 1, № 94, 98	Сейм
49	Харівське	Путивльський	2	[16] карта 1.89, 90	Сейм
50	Чаплинецьке	Путивльський	3	[38] с. 46, рис. 1.15-17	Сейм
51	Волинцеве	Путивльський	2	[38] с. 46, рис. 1.18, 19	Сейм
52	Ховзівське	Путивльський	2	[32] с. 137, рис. 2.48, 51	Клевень
53	Березівське	Великописарівський	2	[32] с. 135, рис. 2.42, 43	Ворсклиця
Полтавська область					
54	Марківське	Полтавський	2	[32] с. 141, рис. 2.64, 66	Ворскла
Харківська область					
55	Колісницьке	Зміївський	2	[32] с. 143, рис. 2.71, 72	Мож
Рівненська область					
56	Мульчицьке	Володимирецький	3	[39] карта с. 98.8, 9, 11	Стир
57	Зарічне	Зарічянський	2	[39] карта с. 98.13, 14	Стир
Білгородська область РФ					
58	М. Орловське	Грайворонський	2	[32] с. 65, табл. 1	Ворсклиця
59	Окунівське	Чернянський	2	[32] с. 66, табл. 2	Оскол

Брянська область РФ					
60	Дмитровське	Жирятинський	3	[32] с. 52, табл. 1	Судость
61	Синьковське	Жирятинський	3	[19] с. 41, карта 10.10, 11; [32] с. 52, табл. 1	Судость
Орловська область РФ					
62	Железне	Урицький	4	[32] с. 52, табл. 2; [19] с. 41, карта 10.18.	Навля
63	Мешковське	Урицький	4	[32] с. 52, табл. 2	Навля
Курська область РФ					
64	Картамишевське	Обоянський	3	[19] с. 41, карта 10.28-30; [32] с. 65, табл. 1	Псел
65	Гочівське	Беловський	2	[32] с. 65, табл. 1	Псел

У Подніпров'ї городища в VII–V ст. до н. е. були племінними центрами неврів милоградської культури. На цих городищах у III ст. до н. е. – II ст. н. е. продовжували жити споріднені племена зарубинецької культури, наголошують відомі археологи Л. Поболь, П. Третьяков, О. Мельниківська, О. Єгорейченко [31, с. 364; 46, с. 40–42; 7, с. 269]. Про безперервність життя племен неврів милоградської і венедів зарубинецької культур М. Лошенко відзначив, що на городищах Подніпров'я і Посожжя після мешканців милоградської культури проживали племена зарубинецької культури, а на деяких із них навіть племена Київської Русі (дреговичі) [11, с. 32] – предків майбутніх українців і білорусів.

Потрібно зауважити, що кількість племен венедів зарубинецької культури Полтавщини та Харківщини значно зменшилася порівняно із кількістю племен скіфів-землеробів. Очевидно, під тиском сарматів значна частина слов'ян змушена була переміститися в басейни Південного Бугу, Сейму, Судості, Осколу, Ворсклиці, Навлі та Дону.

Порівняння карт із схемою розселення слов'ян з областей початкового їх проживання Л. Нідерле [36, карта 1]

(Рис. 16), розташування поселень племен скіфів-орачів та скіфів-землеробів геродотівського часу Б. Рибакова [34, с. 110–111] і венедів зарубинецької культури (Рис. 14, 15) із загальною картою слов'янських племен Київської Русі, перерахованих Нестором Літописцем у XII ст., підтвердило, що «хронологічний діапазон між двома істориками – більше півтори тисячі років, проте абсолютно чітко виявляється певний збіг: там, де в геродотівський час розміщувались землероби., в Несторів час розміщуються племена (точніше, союзи племен)...» землеробів – літописних древлян, дреговичів, волинян, полян, бужан, сіверян [40, рис. 33; 34, с. 219–220].

Раніше в окремій монографії нами було систематизовано карти розмежування літописних племен і їх забезпечення залізом, карти топонімів, пов'язаних з виробництвом заліза, городищ, що стали центрами ремесла в X ст., та етнографічних типів українського житла XIX – початку XX ст. Чотири названі карти дали схожі результати розташування літописних племен [42, рис. 10–12], які, в цьому дослідженні, відповідають розміщенню племен венедів зарубинецької культури. Усе це свідчить

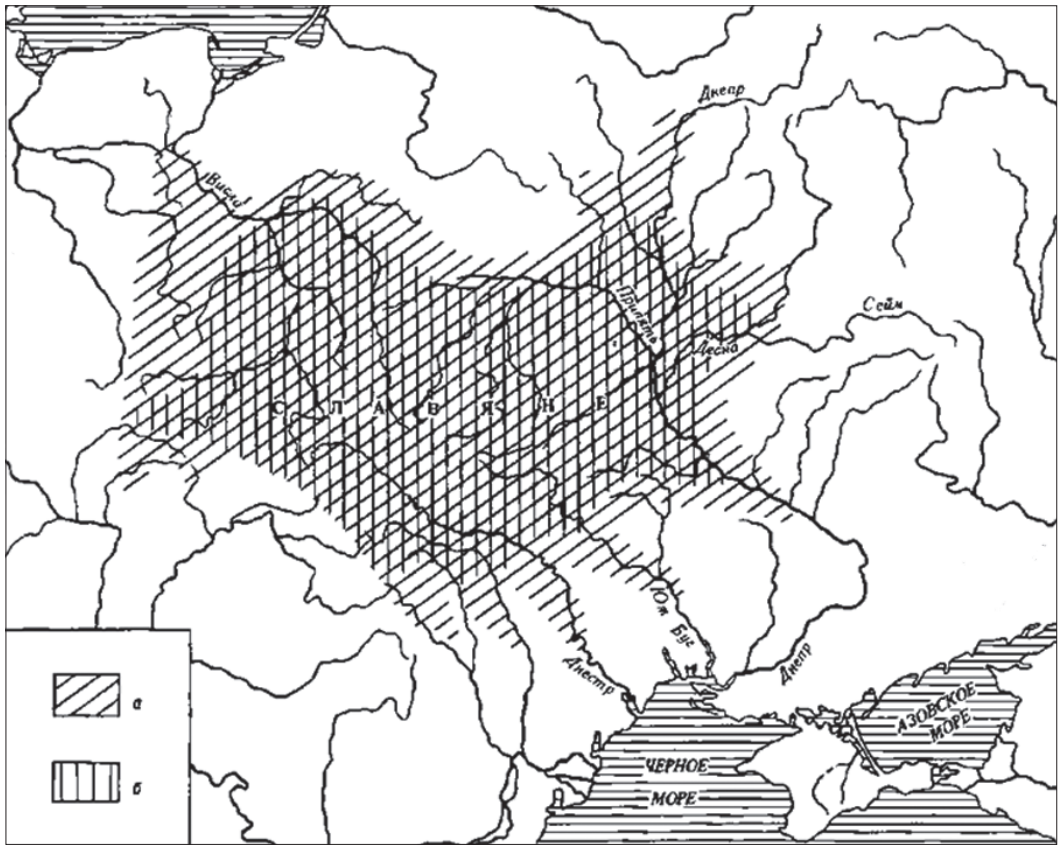

Рис. 16. Схема розселення слов'ян із початкових областей їх проживання за Л. Нідерле: а – територія розселення слов'ян; б – основна територія слов'ян

про збереження племінного поділу та генетичну спадкоємність слов'ян з часів раннього залізного віку до XIX ст.

Щоб цілісно відслідкувати етногенез українського народу, потрібні подальші археологічні, етнографічні, соціально-економічні та лінгвістичні дослідження пам'яток зарубинецької культури на Житомирщині, Тернопільщині, Хмельниччині, Чернівеччині, Чернігівщині та інших областях України, племінних гнізд областей РФ, а також племінних гнізд поселень черняхівської, київської культури та археологічних культур доби раннього заліза, бронзи і міді слов'янських племен Східної Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Д. Давні слов'яни. Київ, 1998. 172 с.
2. Баран Я. В. Суспільний лад та соціальні відносини. *Давня історія України*. Київ, 2000. Т. 3. С. 143–163.
3. Бидзиля В. И., Пачкова С. Я. Зарубинецькое поселение у с. Лютеж. *МИА*. Москва – Ленинград, 1969. № 160. С. 51–74.
4. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України. Тернопіль, 2005. 480 с.
5. Від трипільської культури до сучасності. Київ, 2007. 336 с.
6. Довженко В. Й. Землеробство древньої Русі до середини XIII ст. Київ, 1961. 267 с.
7. Егорейченко А. А. Зарубинецькая культура. Т. 2. Минск, 1999. С. 232–271.

8. Еременко В. Е. «Кельтская вуаль» и зарубинецкая культура. Санкт-Петербург, 1997. 232 с.
9. Косвен М. О. Семейная община и патрионимия. Москва, 1963. 219 с.
10. Кухаренко Ю. В. Зарубинецкая культура. САИ. Москва, 1964. 66 с.
11. Лашанкоу М. І. Археологічнія помнікі мілаградскай культуры. Т. 2. Минск, 1999. С. 29–39.
12. Леонтович Ф. И. Задружно-общинный характер политического быта древней России. *Журнал МНП*. Санкт-Петербург, 1874. Ч. CLXXIV. С. 120–133.
13. Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории Украинской ССР. Киев, 1982. 183 с.
14. Максимов Е. В. Происхождение и этническая принадлежность. Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н. э. – первой половине I тысячелетия н. э. Москва, 1993. С. 24–39.
15. Максимов Е. В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. Киев, 1972. 178 с.
16. Максимов Е. В., Петров В. П. Зарубинецька культура. *Археологія Української РСР*. Київ, 1975. Т. 3. С. 11–24.
17. Морган Л. Г. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. Ленинград, 1934. 350 с.
18. Нидерле Л. Славянские древности. Москва, 1956. 451 с.
19. Обломский А. М. Поздnezарубинецкие памятники. Славяне и их соседи в конце I тыс. до н. э. – первой половине I тыс. н. э. Москва, 1993. С. 40–52.
20. Обломский А. М. О расселении ранних славян на восток в римское время. *Российская археология*. 2017. № 3. С. 71–88.
21. Обломский А. М., Терпиловский Р. В., Петраускас О. В. Распад зарубинецкой культуры и его социально-экономические и идеологические причины. Киев, 1990. 48 с.
22. Онищук Я. І. Населення Західної Волині та Західного Поділля у першій половині I тис. н. е.: культурно-історичний аспект. Львів, 2018. 568 с.
23. Пачкова С. П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы. Киев, 2006. 372 с.
24. Пачкова С. П. О роли миграций в сложении зарубинецкой культуры. *Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V век н.э.): докл. науч. конф.* Тирасполь, 2002. С. 322–324.
25. Пачкова С. П. Участь місцевого компонента у формуванні зарубинецької культури. *Археологія*. 1999. № 2. С. 6–25.
26. Пачкова С. Поховальний обряд зарубинецької культури на Середньому Подніпров'ї. *Археологія*. 2002. № 3. С. 27–39.
27. Петрашенко В. О., Козюба В. К. Узбережжя Канівського водосховища. Київ, 1999. 330 с.
28. Петров В. П. Имена скифских божеств у Геродота. *Археологія*. 1963. Т. XV. С. 19–32.
29. Поболь Л. Д. Индоевропейские черты в древностях археологических культур железного века Белоруссии. *VI Международный конгресс славянской археологии*. Москва, 1990. Том I. С. 68–71.
30. Поболь Л. Д. Поселение и могильник зарубинецкой культуры в Чаплине: автореф. дисс. канд. ист. наук. Москва, 1960. 20 с.
31. Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии. Минск, 1974. 424 с.
32. Поздnezарубинецкие памятники на территории Украины (вторая половина I–II в. н.э.) *Раннеславянский мир*. Москва, 2010. Вып. 12. 332 с.
33. Ростовцев М. И. Скифия и Боспор. Ленинград, 1925. 626 с.
34. Рыбаков Б. А. Геродотова Скифия. Москва, 1979. 247 с.
35. Самойловський М. Корчуватський могильник. *Археологія*. 1947. Т. I. С. 101–109.
36. Славяне и их соседи в конце I тыс. до н. э. – первой половине I тыс. н. э. Москва, 1993. 327 с.
37. Тереножкин А. И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. Киев, 1961. 248 с.

38. Терпиловський Р. В., Жаров Т. В. Проблеми дослідження пам'яток типу Харівка. *Від венедев до Русі*. Київ – Харків, 2014. С. 45–59.
39. Кучинко М. М. Археологія Волині. Луцьк, 2005. 202 с.
40. Трачук О. В. Локалізація племен неврів і скіфів-орачів у контексті етногенезу східного слов'янства. *Українознавство*. 2022. № 3. С. 68–103.
41. Трачук О. В. Племінні гнізда поселень скіфів-землеробів Лівобережної України. *Українознавство*. 2022. № 2. С. 32–61.
42. Трачук О. В. Чорна металургія в соціально-економічному житті східних слов'ян на території України (друга половина V–X ст.). Київ, 2017. 308 с.
43. Трачук О. Рід та родоплемінний лад у східних слов'ян. *Наукові записки з української історії*. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 39. С. 3–11.
44. Третьяков П. Н. Восточнославянские племена. Москва–Ленинград, 1948. 184 с.
45. Третьяков П. Н. Древности второй и третьей четверти I тыс. н. э. в Верхнем и Среднем Подесенье. Ленинград, 1982. Том I. 143 с.
46. Третьяков П. Н. Локальные группы верхнеднепровских городищ и зарубинецкая культура. СА. 1960. № 1. С. 36–46.
47. Третьяков П. Н. По следам древних славянских племен. Ленинград, 1982. 144 с.
48. Хавлюк П. И. Зарубинецкая культура Южного Побужья и левобережного среднего Днестра. *VI Международный конгресс славянской археологии*. Москва, 1990. Том I. С. 107–110.
49. Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена. Киев, 1913. 101 с.
50. Хвойка В. В. Поля погребений в Среднем Поднепровье. *ЗРАО*. Санкт-Петербург, 1901. Т. XII. Вып. 1–2. С. 172–190.
51. Ebert M. *Reallexicon der Vorgeschichte*, XIII. Berlin, 1929. 180 s.
52. Реєстр пам'яток археології Житомирської області станом на травень 2010 р. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96_%D0%BF%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%96%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96
53. Пам'ятки археології Жмеринського району. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%96%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83
54. Пам'ятки археології Тульчинського району. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%A2%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83
55. Пам'ятки археології Вінницького району. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%92%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83
56. Пам'ятки археології Тиврівського району. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%A2%D0%B8%D0%B2%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83

57. Пам'ятки археології Немирівського району. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%9D%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83

58. Пам'ятки археології Липовецького району. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%9B%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83

59. Пам'ятки археології Гайсинського району. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%93%D0%B0%D0%B9%D1%81%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83

REFERENCES

1. BARAN, V. (1998). *Ancient Slavs*. Kyiv, 172 p. [in Ukr.]
2. BARAN, Ya. (2000). Social Order and Social Relations. *Ancient History of Ukraine*. Kyiv, Vol. 3, pp. 143-163. [in Ukr.]
3. BYDZYLIA, V., PACHKOVA, S. (1969). Settlement of Zarubyntsi Culture in Liutezh Village. *MIA (Materials and Researches in Archaeology)*, №160. Moscow. Leningrad, pp. 51-74. [in Rus.]
4. VINOKUR I., TELEGIN, D. (2005). *Archeology of Ukraine*. Ternopil. 480 p. [in Ukr.]
5. *From Trypillia Culture to Modern Times*. (2007). Kyiv, 336 p. [in Ukr.]
6. DOVZHENOK, V. (1961). *Agriculture of Ancient Rus until the Middle of the 13th Century*. Kyiv, 267 p. [in Ukr.]

7. EHOREICHENKO, A. (1999). *Zarubyntsi Culture*. Vol. 2. Minsk, pp. 232-271. [in Bel.]

8. EREMENKO, V. (1997). «Celtic veil» and *Zarubyntsi Culture*. St. Petersburg, 232 p. [in Rus.]

9. KOSVEN, M. (1963). *Family Community and Patronymy*. Moscow, 219 p. [in Rus.]

10. KUKHARENKO, Yu. (1964). *Zarubyntsi Culture*. SAI (Code of Archaeological Sources). Moscow, 66 p. [in Rus.]

11. LASHANKOU, M. (1999). *Archeological Monuments of Milograd Culture*. Vol. 2. Minsk, pp. 29-39. [in Bel.]

12. LEONTOVYCH, F. (1874). Cooperative and Communal Character of the Political Life of Ancient Russia. *Journal of the Ministry of Public Education*, Part CLXXIV. St. Petersburg, pp. 120-133. [in Rus.]

13. MAKSIMOV, E. (1982). *Zarubyntsi Culture on the Territory of the Ukrainian SSR*. Kyiv, 183 p. [in Ukr.]

14. MAKSIMOV, E. (1993). Origin and Ethnic Affiliation. *Slavs and their Neighbors at the End of the 1st Millennium BC – the First Half of the 1st Millennium AD*. Moscow, pp. 24-39. [in Rus.]

15. MAKSIMOV, E. (1972). *Middle Dnieper at the Turn of our Era*. Kyiv, 178 p. [in Ukr.]

16. MAKSIMOV, E., Petrov V. (1975). *Zarubyntsi Culture*. *Archeology of the Ukrainian SSR*. Kyiv, Vol. 3, pp. 11-24. [in Ukr.]

17. MORGAN, L. (1934). *Ancient History or the Study of Late Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization*. Leningrad, 350 p. [in Rus.]

18. NIEDERLE, L. (1956). *Slavic Antiquities*. Moscow, 451 p. [in Rus.]

19. OBLOMSKY, A. (1993). Late Zarubyntsi Monuments. *Slavs and their Neighbors at the End of the 1st Millennium BC – the First Half of the 1st Millennium AD*. Moscow, P. 40-52. [in Rus.]

20. OBLOMSKY, A. (2017). On the Migration of the Early Slavs to the East in Roman Times. *Rossiiskaia Arkheolohiia (Russian Archeology)*, №3, pp. 71-88. [in Rus.]

21. OBLOMSKY, A., TERPILOVSKY, R., PETRAUSKAS, O. (1990). *Decay of Zarubinetes*

Culture and its Social, Economic and Ideological Reasons. Kyiv, 48 p. [in Ukr.]

22. ONYSHCHUK, Ya. (2018). *Population of Western Volhynia and Western Podillia in the First Half of the 1st Millennium BC: Cultural and Historical Aspect*. Lviv, 568 p. [in Ukr.]

23. PACHKOVA, S. (2006). *Zarubyntsi Culture and Latenized Cultures of Europe*. Kyiv, 372 p. [in Ukr.]

24. PACHKOVA, S. (2002). About the Role of Migrations in the Formation of Zarubyntsi Culture. *The Oldest Communities of Farmers and Cattle Breeders of the Northern Black Sea Region (5th Millennium BC – 5th Century AD): Scientific Conference Report*. Tiraspol, pp. 322-324. [in Mol.]

25. PACHKOVA, S. (1999). Participation of the Local Component in the Formation of Zarubyntsi Culture. *Arkheolohiia* (Archaeology), № 2, pp. 6–25. [in Ukr.]

26. PACHKOVA, S. (2002). Funeral Rite of the Zarubyntsi Culture in the Middle Dnieper Region. *Arkheologia* (Archeology), №3, pp. 27-39. [in Ukr.]

27. PETRASHENKO, V., KOZIUBA, V. (1999). *Coast of the Kaniv Reservoir*. Kyiv, 330 p. [in Ukr.]

28. PETROV, V. (1963). Names of Scythian Deities in Herodotus. *Arkheolohiia* (Archaeology). Vol. XV, pp. 19–32. [in Ukr.]

29. POBOL, L. (1990). Indo-European Features in the Archaeological Cultures Antiquities of Belarus in the Iron Age. *VI International Congress of Slavic Archaeology*. Moscow, Vol. I, pp. 68–71. [in Rus.]

30. POBOL, L. (1960). *Settlement and Burial Ground of the Zarubyntsi Culture in Chaplin*. [A Thesis for Candidate of Sciences Degree in History]. Moscow, 20 p. [in Rus.]

31. POBOL, L. (1974). *Slavic Antiquities of Belarus*. Minsk, 424 p. [in Bel.]

32. Late Zarubyntsi Culture Monuments on the Territory of Ukraine (Second Half of the 1st – 2nd Centuries AD). (2010). *Ranneslavianskyi (Early Slavic World)*, Issue 12. Moscow, 332 p. [in Rus.]

33. ROSTOVTSEV, M. (1925). *Scythia and Bosphorus*. Leningrad, 626 p. [in Rus.]

34. RYBAKOV, B. (1979). *Herodotus' Scythia*. Moscow, 247 p. [in Rus.]

35. SAMOILOVSKY, M. (1947). Korchuvaty Burial Ground. *Arkheolohiia* (Archaeology), Vol. I, pp. 101–109. [in Ukr.]

36. *Slavs and their Neighbors at the End of the 1st Millennium BC – the First Half of the 1st Millennium AD* (1993). Moscow, 327 p. [in Rus.]

37. TEREZOZHKIN, A. (1961). *Pre-Scythian Period on the Right Bank of the Dnieper*. Kyiv, 248 p. [in Ukr.]

38. TERPYLOVSKYI, R., ZHAROV, T. (2014). Research Problems of the Kharivka Type Sites. *From the Veneds to Rus*. Kyiv, Kharkiv. pp. 45–59. [in Ukr.]

39. KUCHYNKO, M. (2005). *Archeology of Volyn*. Lutsk, 202 p. [in Ukr.]

40. TRACHUK, O. (2022). Localization of the Nevrian and Scythian-Plowmen Tribes in the Context of the Ethnogenesis of the Eastern Slavs. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 3, pp. 68-103. [in Ukr.]

41. TRACHUK, O. (2022). Tribal Nests of Scythian-Agricultural Settlements of the Left-Bank of Ukraine. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 2, pp. 32-61. [in Ukr.]

42. TRACHUK, O. (2017). *Black Metallurgy in the Socio-Economic Life of Eastern Slavs on the Territory of Ukraine (Second Half of the 5th – 10th Centuries)*. Kyiv, 308 p. [in Ukr.]

43. TRACHUK, O. (2016). Family and Clan System among the Eastern Slavs. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii* (Scientific Notes on Ukrainian History). Pereiaslav-Khmelnitskyi, Vol. 39, pp. 3–11. [in Ukr.]

44. TRET'YAKOV, P. (1948). *Eastern Slavic Tribes*. Moscow. Leningrad, 184 p. [in Rus.]

45. TRET'YAKOV, P. (1982). *Antiquities of the Second and Third Fourth of the 1st Millennium AD in Upper and Middle Podsesenia*. Leningrad, Vol. I, 143 p. [in Rus.]

46. TRET'YAKOV, P. (1960). Local Groups of Upper Dnieper Settlements and Zarubyntsi Culture. *SA* (Soviet Archeology), № 1, pp. 36–46. [in Rus.]

47. TRET'YAKOV, P. (1982). *Following Ancient Slavic Tribes*. Leningrad, 144 p. [in Rus.]

48. KHAUPLIUK, P. (1990). The Zarubyntsi Culture of Southern Pobuzhie and the Left Bank of the Middle Dniester. *VI International Congress of Slavic Archaeology*. Moscow, Vol. I, pp. 107–110. [in Rus.]

49. KHVOIKA, V. (1913). *Ancient Inhabitants of the Middle Dnieper and their Culture in Prehistoric Times*. Kyiv, 101 p. [in Ukr.]

50. KHVOIKA, V. (1901). Burial Fields in Middle Dnieper. *ZRAO (Russian Archaeological Society News)*, Vol. XII, Issue 1-2. St. Petersburg, pp. 172–190. [in Rus.]

51. EBERT, M. (1929). *Reallexicon der Vorgeschichte*, XIII. Berlin, 180 p. [in Ger.]

52. *Register of Archaeological Monuments of the Zhytomyr Region as of May 2010*. [in Ukr.]

53. *Lists of Historical Monuments of Zhmeryn District*. [online] Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%96%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83 [in Ukr.]

54. *Lists of Historical Monuments of Tulchyn District*. [online] Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%A2%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83 [in Ukr.]

55. *Lists of Historical Monuments of the Vinnytsia District*. [online] Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%92%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%A2%D0%B8%D0%B2%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83 [in Ukr.]

56. *Lists of Historical Monuments of the Tyvriv District*. [online] Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%A2%D0%B8%D0%B2%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83 [in Ukr.]

57. *Lists of Historical Monuments of the Nemyriv District*. [online] Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%9D%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83 [in Ukr.]

58. *Lists of Historical Monuments of the Lypovetskyi District*. [online] Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%9B%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83 [in Ukr.]

59. *Lists of Historical Monuments of the Haisyn District* [online] Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8_%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%93%D0%B0%D0%B9%D1%81%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D1%83 [in Ukr.]